

บทที่ 2

ปฐมบท: สังขการเมืองไทยหลัง พ.ศ. 2475

และการก่อรูปของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ในช่วงต้นรัชกาล

การเมืองไทยในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 นับเป็นผลสืบเนื่องจากสถานการณ์การเมืองช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่ยังผลให้สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกลดทอนสถานภาพบทบาทความสำคัญ กลายสถานะเป็นหนึ่งในกลุ่มก้อน-ตัวแสดงในการต่อสู้ต่อรองช่วงชิงอำนาจกลุ่มชนชั้นนำไทย ด้วยเหตุนี้สถาบันพระมหากษัตริย์จึงดำรงอยู่ท่ามกลางสภาวะการเมืองภายใต้ระบอบใหม่ที่ไม่นั่นคงปลอดภัยนัก การก่อรูปของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เกิดขึ้นภายใต้บริบทดังกล่าว โดยเริ่มต้นจากกลุ่มก้อนเล็กๆ ในหมู่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ ข้าราชการบริวาร ขยายไปสู่ กลุ่มนิคมเจ้า นักการเมืองตลอดจนข้าราชการ ที่มีจุดร่วมบางอย่างยึดโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ การเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย ของกลุ่มคนเหล่านี้ เป็นไปในทางความพยายามวางรากฐานฟื้นฟูและเพิ่มพูนพระราชอำนาจ ตลอดจนการสร้างอุดมการณ์จุดยืนเพื่อการดำรงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างปลอดภัยภายใต้ระบอบใหม่

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะเข้าสู่ใจกลางของเนื้อหา พึงทำความเข้าใจภาพกว้างของเงื่อนไขเชิงบริบทที่มีผลต่อกระบวนการก่อตัวของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่าง พ.ศ. 2475-2500 เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจโดยสังเขป

2.1 ภาพกว้างว่าด้วยความเปลี่ยนแปลง และปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มก้อน-ตัวแสดงในการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2500

หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายด้านใน โครงสร้างการเมืองไทย ภายใต้ระบอบใหม่ สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกลดบทบาทลง ปรากฏตัวแสดงใหม่ในกลุ่มชนชั้นนำ อันได้แก่ คณะราษฎร ซึ่งเป็นกลุ่มคนในระบบข้าราชการ ทั้งนี้ โดยแท้จริงแล้วคณะราษฎรคือผลผลิตของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทว่า พวกเขาถือ ข้าราชการระดับกลาง ซึ่งแต่เดิมไม่มีโอกาสได้เข้า

ขึ้นมาสู่ขั้นสูงของระบบ ด้วยข้อจำกัดทางชาติวุฒิ ด้วยความโดดเด่นของตัวแสดงกลุ่มใหม่ในยุคสมัย
นี้อาจจำกัดการเมืองในยุคสมัยนี้ได้ว่า “การเมืองของกลุ่มคนในระบบราชการ” (Bureaucratic
 Polity)

ช่วง 1-2 ปีแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎรยังไม่อาจควบคุมอำนาจการเมืองได้
อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ช่วงเวลานี้คือภาวะของการต่อสู้ต่อรองระหว่าง “อำนาจเก่าที่ยังไม่หายไป” กับ
 “อำนาจใหม่ที่ยังไม่ตั้งมั่น” การต่อสู้ต่อรองที่สะท้อนความไม่ลงตัวระหว่างอำนาจเก่าและอำนาจใหม่
เห็นได้จากทั้งกระบวนการได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475, ความขัดแย้งภายในรัฐสภาอัน
เนื่องมาจากเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจ (สมุดปกเหลือง) ของนายปรีดี พนมยงค์, ความขัดแย้งระหว่าง
คณะราษฎร กับ พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) นายกรัฐมนตรีซึ่งใกล้ชิดฝ่ายอำนาจเก่า
กระทั่งถึงจุดแตกหักจากปฏิกริยาตอบโต้จากกลุ่มอำนาจเก่าในกรณี กบฏบวรเดช เมื่อเดือนตุลาคม
พ.ศ. 2476¹

กบฏบวรเดช เป็นความพยายามของฝ่ายอำนาจเก่าในการล้มล้างอำนาจคณะราษฎร ผู้นำคือ
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 7 ความ
เคลื่อนไหวนี้มีการปะทะกันนองเลือดหากแต่ฝ่ายก่อการก็ถูกรัฐบาลปราบปรามได้ในที่สุด พระองค์
เจ้าบวรเดช ต้องหลบหนีออกนอกประเทศ โดยประทับลี้ภัยอยู่ ณ เมืองไซ่ง่อน ประเทศเวียดนาม
นายทหารคนสำคัญของฝ่ายกบฏคือ พันเอกพระยาศรีสิทธิสงคราม เสียชีวิตในที่รบ ส่วนนายทหารคน
อื่นๆ และผู้เกี่ยวข้องถูกจับกุมดำเนินคดี และหลบหนีลี้ภัยออกนอกประเทศเป็นจำนวนมาก² รัฐบาล
เชื่อว่าเหตุการณ์นี้มีความเชื่อมโยงกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากผู้ก่อการคือ
บรรดานักกษัตริย์ที่ไม่พอใจคณะราษฎร และต้องการกอบกู้เกียรติของราชวงศ์

ภายหลังเหตุการณ์กบฏบวรเดช ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 7 กับคณะราษฎร จึงมีความขัดแย้งมากขึ้น โดยเฉพาะประเด็นการต่อรองพระราชอำนาจ ใน
ที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จึงทรงตัดสินพระราชหฤทัยสละราชสมบัติเมื่อวันที่ 2 มีนาคม
พ.ศ. 2477 ซึ่งเป็นการยุติบทบาทความเคลื่อนไหวของกลุ่มอำนาจเก่าและราชสำนักไปช่วงระยะเวลา
หนึ่ง รัฐบาลได้กราบบังคมทูลเชิญ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนันตมหิดล พระโอรสในสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ามหิดลอุดรเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ซึ่งอยู่ในลำดับการสืบสันตติวงศ์ที่จะขึ้นเป็น

¹ดูรายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นนี้ ใน ชำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ (กรุงเทพฯ: สถาบัน
เอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2543).

²นิคม จารุมณี, กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 32.

พระมหากษัตริย์ ตามกฎหมายเทียบว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 ขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญต่อไป ทั้งนี้ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2476-2489 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลใช้เวลาส่วนใหญ่ประทับอยู่ที่เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

ทศวรรษ 2480 การเมืองไทยอยู่ภายใต้การควบคุมของคณะราษฎรอย่างมั่นคง แต่กระนั้นในกลุ่มคณะราษฎรก็มีการแข่งขันกันเองระหว่างสายทหาร ที่นำโดยหลวงพิบูลสงคราม หรือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับสายพลเรือนของนายปรีดี พนมยงค์ การแบ่งเป็นสองฝ่ายโดยหยาบๆ นี้ไม่ใช่เป็นเพียงการแข่งขันในทางส่วนตัวหรือการแข่งขันระหว่างข้าราชการทหารและพลเรือน หากแต่เป็นเพราะทั้งสองฝ่ายต่างมีสมมติฐานทางความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมและที่มาของอำนาจที่แตกต่างกันด้วย³

สำหรับนายปรีดี พนมยงค์ ในคำประกาศคณะปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ซึ่งเขาเป็นผู้ร่าง พบว่านายปรีดีให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ความเสมอภาคและความเป็นธรรมในสังคม เขาโจมตีเจ้านายในเรื่องอภิสิทธิ์ของราชวงศ์ ดังข้อความในประกาศคณะปฏิวัติ กล่าวว่า “...ประเทศเป็นของมวลชน ไม่ใช่ของพระมหากษัตริย์ ดังที่ประชาชนถูกหลอก...” นอกจากนี้ กว่าครึ่งหนึ่งของเนื้อหาเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติ ที่นายปรีดีเสนอก็กี่ยวข้องกับเรื่องการทำที่ดินเพื่อการเกษตรเป็นของสังคม เค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี โดยรากฐานคือระบบ “รัฐสหกรณ์” (State Co-operativism) ซึ่งมีภาครัฐเป็นแกนนำในการบริหารทุน ที่ดิน แรงงาน และราษฎรส่วนใหญ่จะทำงานให้รัฐในฐานะข้าราชการ จะเห็นได้ว่าแนวคิดของนายปรีดีขบเน้นไปในแนวทางการเสมอภาค

ขณะที่ผู้นำคณะราษฎรสายทหาร อย่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับให้ความสำคัญกับความคิดเรื่องชาติและกองทัพ เนื่องจากกองทัพสามารถสร้างรัฐชาติที่เข้มแข็ง และเป็นความจำเป็นที่จะต้องมีส่วนที่เข้มแข็ง เพื่อต่อต้านการคุกคามจากมหาอำนาจ กล่าวได้ว่าความคิดของผู้นำคณะราษฎรสายทหารมาจากการเลียนแบบความคิดของขบวนการฟาสซิสต์ในต่างประเทศ ทั้งความคิดในเรื่องผู้นำชาติ (ที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์) ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการสวามิภักดิ์จากประชาชนอย่างที่สุด บนตรรกะดังกล่าวความคิดของผู้นำสายทหารในช่วงหลังปี 2475 จึงเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมและเชิดชูลัทธิทหาร

เนื่องจากคณะราษฎรสายทหารที่นำโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม คือผู้ที่มีบทบาทในการชี้ขาดทางการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปราบกบฏบวรเดช พ.ศ. 2476 ซึ่งเป็นการรักษาอุดมการณ์การปฏิวัติ 2475 ไว้ ดังนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงสามารถสะสมบารมีและขึ้นมาเป็นบทบาทนำใน

³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเก่า (กรุงเทพฯ: ตรีศวิน, 2539), หน้า 432.

ฐานะนายกรัฐมนตรี ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2481-2487 จอมพล ป. พยายามสร้างอุดมการณ์เชิดชูผู้นำ และกองทัพ โดยเสนอว่ากองทัพคือตัวแทนที่รู้ความต้องการของประชาชน และสามารถนำพาชาติ ไปสู่ความเป็นมหาอำนาจในภูมิภาคแหลมทอง มีการประกาศ “รัฐนิยม” หรือมาตรฐานการใช้ชีวิตใน สังคมแบบอารยประเทศให้ประชาชนปฏิบัติตาม เช่น การแต่งกาย การใช้ภาษา รวมไปถึงข้อห้าม ปฏิบัติและสิ่งที่พึงปฏิบัติบางประการ เช่น ห้ามกินหมาก การสวมหมวก ฯลฯ ข้อกำหนดเหล่านี้ถูก รณรงค์ตามคำขวัญสำคัญที่ว่า “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย”

ในช่วงเวลานี้ กลุ่มอำนาจเก่าอันได้แก่ กลุ่มเจ้านายและราชสำนัก ยังคงอยู่ในภาวะถูกจำกัด อำนาจและเป็นที่เฟื่องเล็งจากจอมพล ป. เหตุการณ์สะเทือนใจที่สุดของกลุ่มเจ้านาย เกิดขึ้นในเดือน มกราคม พ.ศ. 2481 (ตามปฏิทินเก่า) ที่มีการจับกุมบุคคลต่างๆ ในข้อหามุ่งประทุษร้ายต่อ นายกรัฐมนตรีและเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองกลับไปสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งหนึ่งใน ผู้ต้องหาคือ พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร พระราชโอรสใน รัชกาลที่ 5 พระปิตุลาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 กรมขุนชัยนาท ฯ ทรงถูก ถอดจากพระยศและฐานันดรศักดิ์ลงเป็น “นักโทษชายรังสิต” และถูกคุมตัวที่สถานีตำรวจพระราชวัง หลายเดือน⁴ ทั้งนี้ ในทัศนะของเจ้านาย และกลุ่มนิยมเจ้า (Royalist) จอมพล ป. คือบุคคลที่ร้ายกาจ มากกว่าผู้ใดในกลุ่มคณะราษฎร ภาพลักษณ์ผู้เป็นปฏิปักษ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์จะเป็นสิ่งที่ติด ตัว จอมพล.ป. มาโดยตลอดไม่ว่าจะเป็นเรื่องการสร้างอุดมการณ์ “ผู้นำ” ของจอมพล ป. ในยุคเชื่อ ผู้นำชาติพ้นภัย ที่ถูกวิจารณ์ว่าเป็นความพยายามที่จะสถาปนาตนเองในระดับเดียวกับประธานาธิบดี หรือพระมหากษัตริย์ สำหรับรัฐนิยมซึ่งเป็นที่รัฐกำหนดให้ประชาชนปฏิบัติตามก็ถูกตีความว่าเป็น การกำหนดเพื่อใช้ทดแทนมาตรฐานการแต่งกายและแนวประพฤติปฏิบัติ อันเป็นประเพณีที่ใช้กันมา ตามแนวทางของราชสำนัก⁵

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-2488) การเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นของรัฐบาล จอมพล ป. ส่งผลให้เกิดกระบวนการแบ่งข้างทางอำนาจระหว่าง กลุ่มคนในระบบราชการที่ชัดเจนขึ้น ในระหว่างสงครามสังคมไทยได้เกิดกระแสต่อต้านการเข้ามาของกองทัพญี่ปุ่นภายใต้ชื่อขบวนการ เสรีไทย ซึ่งเป็นขบวนการลับใต้ดินที่สนับสนุนฝ่ายสัมพันธมิตร ขบวนการเสรีไทยมี นายปรีดี พนม ยงค์ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (นี่คือความพยายาม “ตีกัน” นายปรีดี ให้ออกไปจากอำนาจการเมืองของจอมพล ป.) เป็นหัวหน้าอย่างปิดลับ อย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์

⁴ เทียมจันทร์ อ่ำแหว, *บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม*, วิทยานิพนธ์ปริญญา อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521, หน้า 132-134.

⁵ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, หน้า 439-440.

อย่างรอบคอบแท้จริงแล้ว เสรีไทย คือภาพสะท้อนการต่อสู้ทางการเมืองภายใน ระหว่างกลุ่มของจอมพล ป. และนายทหารที่ร่วมมือกับญี่ปุ่น กับกลุ่มของนายปรีดี ซึ่งประกอบไปด้วย ข้าราชการสายพลเรือน กลุ่มทหารเรือ นักการเมืองท้องถิ่นโดยเฉพาะ ส.ส.จากอีสาน พ่อค้าชาวจีน นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงเจ้านายและพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ที่เข้าร่วมเป็นเสรีไทย ทั้งนี้ การที่นายปรีดีได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตั้งแต่ พ.ศ. 2485-2488 ทำให้เขามีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบรรดาเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง ช่วงเวลาหนึ่ง นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้ชื่อว่า “เป็นพวกเดียวกับเจ้า” หรืออาจพูดอีกนัยหนึ่งว่าฝ่ายเจ้าได้นายปรีดีมาเป็นพวก⁶

การที่กองทัพซึ่งนำโดย จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นผู้ที่ยึดกุมอำนาจรัฐเพียงกลุ่มเดียว กลุ่มต่างๆ จึงเห็นพ้องที่จะต่อต้านการ “ควมรวมนานาจอ” ของ จอมพล ป. ข้าราชการพลเรือนบางคนถูกบีบออกจากการเมืองเมื่อ จอมพล ป. และกองทัพเรื่องอำนาจ นายทหารเรือไม่พอใจกับการที่ฝ่ายทหารบกเข้ามาครอบงำกองทัพ ขณะที่ ส.ส.อีสานในรัฐสภาพบว่า ลัทธิทหารและความคิดชาตินิยมของจอมพล ป. คือสิ่งที่บั่นทอนอำนาจท้องถิ่นอย่างรุนแรง สำหรับกลุ่มอำนาจเก่าและบรรดาเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ จอมพล ป. ในฐานะแกนนำคณะราษฎร ถูกมองว่าเป็นผู้ที่แสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อกลุ่มเจ้านายอย่างถึงที่สุด

จอมพล ป. เข้าสู่จังหวะ “ขาลง” ทางการเมือง ภายหลังจากพ่ายแพ้เสียงในสภา คราวการเสนอพระราชกำหนดระเบียบบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ เป็นเหตุให้ จอมพล ป. ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2487 ภายใต้อิทธิพลของนายปรีดี ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการพระองค์ รัฐสภาได้มีมติเสนอ นายควง อภัยวงศ์ แกนนำคณะราษฎรสายพลเรือนอีกคนหนึ่ง ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (1 สิงหาคม พ.ศ. 2487-31 สิงหาคม พ.ศ. 2488) รัฐบาลนายควง ทำงานร่วมกับนายปรีดีในฐานะหัวหน้าเสรีไทยซึ่งทำงานอยู่หลังฉาก ช่วงเวลานี้มีการนิรโทษกรรมและคืนฐานันดรศักดิ์ให้กับ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ในเวลาต่อมาเมื่อญี่ปุ่นพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังผลให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องหลุดจากอำนาจการเมืองโดยสิ้นเชิง

---

⁶ ดังทัศนคติของเจ้านายบางพระองค์ เช่น ม.จ. อภัยสุรภา เทวกุล ซึ่งเป็นข้าหลวงผู้ถวายการรับใช้ใกล้ชิด สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ในช่วงที่นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการ ม.จ. อภัยสุรภา ทรงกล่าวถึงนายปรีดี ว่า “...ที่ฉันเรียกหลวงประดิษฐ์ (นายปรีดี พนมยงค์) ว่าท่านเจ้าขา นั้นจริง เพราะเขาศึกกับนายฉัน...” รับสั่งต่อไปว่า “...หลวงประดิษฐ์คนนี้เป็นคนฉลาด เมื่อเร็วๆ นี้ฉัน ไปเยี่ยมหลวงประดิษฐ์ที่ปารีสเขาบอกฉันว่า ใครๆ หาวว่าฝ่ายบาทเป็นพวกกระหม่อม แต่ความจริงไม่ใช่ดอก ฝ่ายบาทเอากะหม่อมเป็นพวกต่างหาก ฉันก็ตอบเขาไปตรงๆ ว่า ใช้เจ้าคะ คิฉันเอาท่านเป็นพวก เพื่อประโยชน์ของนายคิฉัน...” ดูรายละเอียดประเด็นนี้ ใน สุ-ลัทธิ ศิวรักษ์, คันฉ่องส่องเจ้า (กรุงเทพฯ: ลายเสือไทย, 2525).

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กลุ่มนายปรีดีและผู้สนับสนุนเสรีไทยเข้ามามีอำนาจแทนที่จอมพล ป. ช่วงแรกนายปรีดีได้ร่วมมือเป็นพันธมิตรกับฝ่ายนิยมเจ้าซึ่งเคยทำงานร่วมกันมาเมื่อครั้งเสรีไทย ด้วยเหตุนี้ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อดีตตุลาการ ที่ถูกส่งไปเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน และเป็นผู้นำเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาจึงถูกเชิญให้มาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อที่การเจรจากับรัฐบาลสหรัฐอเมริกาและอังกฤษจะเป็นไปได้สะดวกขึ้น การที่ราชินิกุล เช่น ม.ร.ว. เสนีย์ ได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แม้จะเพียงช่วงเวลาสั้นๆ (17 กันยายน พ.ศ. 2488-15 ตุลาคม พ.ศ. 2488) หากแต่ก็สะท้อนถึงการหวนกลับมาเวทีแห่งการต่อรองอำนาจของฝ่ายที่โน้มเอียงไปทางอำนาจเก่า อัน ได้แก่ กลุ่มนิยมเจ้าและนักการเมืองกษัตริย์นิยมภายใต้การเมืองระบบรัฐสภา

ในช่วงเวลานี้น่าสนใจว่า นายปรีดี ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พยายามสร้างฉันทามติร่วม (Consensus) ใหม่ในหมู่ชนชั้นนำไทย ด้วยข้อเสนอให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งเป็นที่มาของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ทั้งนี้ สภาผู้แทนราษฎร ได้พิจารณาแต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีบุคคลจากหลายฝ่าย เช่น นายปรีดีที่ถูกเลือกให้เป็นประธาน มี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นักการเมืองราชินิกุลไฟแรง เป็นเลขานุการ ต่อมาเมื่อนายปรีดี เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมติสภาเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2489 คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจึงได้เลือกพระยามาน วราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา) เป็นประธานกรรมการแทน อาจกล่าวได้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ถูกร่างขึ้นบนบรรยากาศแห่งการอมชอมระหว่าง กลุ่มนิยมเจ้าและราชสำนัก กับ ฝ่ายการเมืองที่นำโดยนายปรีดี ดังจะพบว่ามีการตัดมาตราที่เคยเป็นข้อจำกัด มิให้พระราชวงศ์เกี่ยวข้องกับการเมือง ซึ่งเคยระบุไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ช่วงเวลานี้ นับเป็นครั้งแรกที่กลุ่มอำนาจเก่ามีการรวมตัวจัดตั้งเป็นพรรคการเมืองในนาม พรรคประชาธิปไตย มี นายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค สองพี่น้องตระกูลปราโมช ม.ร.ว. เสนีย์ และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็นผู้ร่วมก่อตั้งพรรค

นอกจากนี้ ช่วงเวลาเดียวกันนี้ ยังประจวบกับการเสด็จนิวัติประเทศไทยเป็นการชั่วคราวเป็นครั้งที่ 2 ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ที่มีกำหนดที่จะเสด็จประทับอยู่ที่ประเทศไทยระหว่างช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2488-มิถุนายน พ.ศ. 2489 การลงพระปรมาภิไธยเพื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (ลงพระปรมาภิไธยเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2489) จึงพึงกระทำได้อย่างเป็นพิธีการและมีความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อมีสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามากำกับรับรอง

อย่างไรก็ตาม ความร่วมมือระหว่างนายปรีดี กับกลุ่มอำนาจเก่าได้แปรเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้โดยลึก ๆ แล้ว กลุ่มอำนาจเก่ารวมถึงเจ้านายบางพระองค์ยังคงไม่ไว้วางใจนายปรีดี พวกเขาไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลที่มีแนวคิดเสรีนิยม ทั้งยังมีนโยบายแนวทางการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่ยึดหลักแห่ง

ความเสมอภาค รัฐบาลปรีดี ได้ยกเลิกกฎหมายการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ทำให้ในการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2489 สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์คนหนึ่งได้รับการเลือกตั้งเข้ามาเป็น ส.ส. ในกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นายปรีดี ก็มีบทบาทในการสนับสนุนขบวนการกู้ชาติในอินโดจีนซึ่งต่อต้านเจ้าของอาณานิคม เงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้รวมถึงภาพลักษณ์ในอดีตของปรีดี ช่วงหลังการปฏิวัติ 2475 ล้วนแต่สร้างความหวาดระแวงให้แก่กลุ่มนิยมเจ้าและนักการเมืองกษัตริย์นิยมสำหรับนายทหารในกองทัพซึ่งเป็นพวกพ้องของจอมพล ป. พวกเขาล้วนมีความขัดเคืองกับการเรื่องอำนาจของฝ่ายนายปรีดี เมื่อพบว่าพรรคพวกของนายปรีดีที่เคยอยู่ในขบวนการเสรีไทยได้เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญในกองทัพ ฝ่ายทหารรู้สึกว่เกียรติยศศักดิ์ศรีของกองทัพกำลังถูกย่ำยีจากกลุ่มคนที่มิใช่ทหารอาชีพ

กรณีสวรรคตของ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 นับเป็นจุดพลิกผันของการเมืองไทย และเป็นการนับถอยหลังชีวิตทางการเมืองของนายปรีดีในวันเดียวกับที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลสวรรคต รัฐบาลปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอขอความเห็นชอบจากรัฐสภาในการกราบบังคมทูลเชิญ พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งเป็นผู้สืบสันตติวงศ์ตามกฏมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ ปี 2467 ให้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อไป และเนื่องจากพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ยังมีทรงบรรลุนิติภาวะ รัฐสภาจึงมีมติแต่งตั้งพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร และพระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา) ขึ้นเป็นประธานผู้สำเร็จราชการและผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หลังจากเสด็จเข้าสู่ราชสมบัติได้ราว 2 เดือน พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ มีพระราชประสงค์จะเสด็จกลับไปศึกษาต่อ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

ในช่วงปีแรกของรัชกาลใหม่ การเมืองไทยอยู่ในภาวะแห่งความสับสนวุ่นวาย อำนาจของกลุ่มนายปรีดี สั่นคลอนลงเป็นลำดับจากกรณีสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เงื่อนไขนี้ นับเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่น่าไปสู่การรัฐประหาร เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 คณะรัฐประหารนำโดย พล.ท. ผิน ชุณหะวัณ นายทหารนอกราชการ อดีตข้าหลวงใหญ่ ผู้ปกครองแคว้นสำหรับไทยเดิม (เชียงตุง) ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมีความใกล้ชิดกับ จอมพล ป. และพรรคพวก นายทหารที่คุมกำลัง อาทิ พ.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการกรมทหารบกที่ 1 รักษาพระองค์ พ.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ นายทหารนอกราชการ พ.ท. ถนอม กิตติขจร ผู้บังคับการกรมทหารบกที่ 11 พ.ท. ประภาส จารุเสถียร ผู้บังคับการกองพันที่ 1 นำกำลังทหารยึดอำนาจการปกครองจาก พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (ถวัลย์ ธารีสวัสดิ์) นายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจของนายปรีดี ทั้งนี้ เหตุผลในการรัฐประหารคือ เพื่อรักษาศักดิ์ศรีของกองทัพซึ่งได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เหมาะสม เพื่อคลี่คลาย

ปัญหากรณีสวรรคต เพื่อล้มล้างขบวนการคอมมิวนิสต์ และเพื่อก่อตั้งรัฐบาลที่สนับสนุนหลักการชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ กล่าวได้ว่าการรัฐประหารครั้งนี้ เกิดขึ้นจากการร่วมมือระหว่างคณะ นายทหารที่ให้การสนับสนุนจอมพล ป. และกลุ่มนักการเมืองกษัตริย์นิยมในรัฐสภาเพื่อล้มล้างอำนาจ ฝ่ายปรีดี ภายหลังการรัฐประหารนายปรีดีลี้ภัยไปอยู่ประเทศสิงคโปร์

หลังรัฐประหาร 2490 คณะรัฐประหารสนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรค ประชาธิปัตย์ (ซึ่งเป็นฝ่ายค้านสมัยรัฐบาลปรีดี-ถวัลย์) ก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี หลังการรัฐประหาร 2490 มีทั้งนายทหาร ราชินิกุล ขุนนางในระบอบเก่า รวมถึงอดีตนักโทษการเมือง ในสมัยจอมพล ป. นับเป็นชัยชนะครั้งสำคัญของกลุ่มกษัตริย์นิยมที่สามารถยึดกุมอำนาจรัฐผ่านการเมืองระบอบรัฐสภา พร้อมๆ กับการกอบกู้พระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ผ่านการวางกติการัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2490 และ 2492 ที่พวกเขาเป็นผู้ร่าง ตัวอย่างเช่น รัฐธรรมนูญฉบับ 2490 ที่มีการรื้อฟื้นตำแหน่ง “อภิรัฐมนตรี” (องคมนตรี) ที่เคยถูกยกเลิกไปตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง การให้พระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ในการแต่งตั้งและปลดนายกรัฐมนตรี (มาตรา 78) โดยให้ประธานอภิรัฐมนตรีเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการ รวมถึงพระราชอำนาจในการเลือกวุฒิสภา (มาตรา 33) ฯลฯ ต่อมาในรัฐธรรมนูญฉบับปี 2492 ยังได้มีการเพิ่มเติมหลักการใหม่เข้ามาในมาตรา 6 ซึ่งมีรายละเอียดว่า “...ผู้ใดจะกล่าวหาหรือฟ้องร้องพระมหากษัตริย์ ในทางใด ๆ มิได้...” ข้อกำหนดดังกล่าวจึงเท่ากับเป็นการยกพระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ให้ทรงอยู่เหนือกฎหมาย แต่ยังทรง อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ⁷

อย่างไรก็ตาม เพียงช่วงระยะเวลาไม่นาน คณะรัฐประหารก็บีบบังคับให้นายควงลาออกเมื่อ 8 เมษายน พ.ศ. 2491 และชูจอมพล ป.พิบูลสงคราม อดีตผู้นำทหารของพวกเขา ซึ่งขณะนั้นไม่มีฐาน อำนาจที่แท้จริงของตนเองให้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีแทน การเชิญนายควงออกแม้จะไม่ใช่ว่าเรื่องที่น่า พยายามของนักการเมืองกษัตริย์นิยมและพรรคประชาธิปัตย์ หากแต่ข้อเท็จจริงที่การขึ้นสู่อำนาจของ คณะรัฐประหารใน พ.ศ. 2490 ซึ่งได้รับความร่วมมือจากฝ่ายนิยมเจ้า มีข้อแลกเปลี่ยนสำคัญ คือ รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 โดยที่ผู้นำทหารอย่างจอมพล ป. ก็ฉลาดพอที่จะรักษาโครงสร้างอย่าง

---

⁷ บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ, สถาบันพระมหากษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญไทย, เอกสารงานวิชาการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี คณะนิติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549), หน้า 5.

วิธีการของพรรคประชาธิปไตยและวุฒิสภาที่ได้รับการแต่งตั้งโดยพระมหา กษัตริย์ไว้⁸ ความเป็นพันธมิตรระหว่างคณะรัฐประหาร 2490 กับกลุ่มนิยมเจ้า (Royalist) จึงยังคงมีอยู่

นอกจากนี้ ปรากฏการณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเสด็จฯ กลับประเทศไทยของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี อดีตสมเด็จพระราชินีในรัชกาลที่ 7 พร้อมกับการอัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ กลับสู่ประเทศไทย พร้อมกับพระราชพิธีสมโภช การจัดงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ไปจนถึงการสถาปนากรมทหารราบที่ 1 กลับไปเป็นกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พร้อมกับสถาปนากองพันทหารราบที่ 9 เป็นกรมทหารราบที่ 1 กองพันทหารราบที่ 3 กรมมหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ขึ้นเป็นกรมทหารรักษาพระองค์อีกหน่วยหนึ่ง โดยที่ในปีต่อมาเมื่อรัฐบาลได้จัดให้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก กรมทหารทั้งสองกรมนี้คือหน่วยที่เดินประกอบในริ้วขบวนใหญ่ในพระราชพิธี สิ่งเหล่านี้ล้วนบ่งชี้ถึงความร่วมมือกันระหว่างทหารกับราชสำนัก⁹

ขณะที่สำหรับกลุ่มที่ถูกมองว่าเป็น “ศัตรูทางการเมือง” พบว่าช่วงต้นทศวรรษ 2490 คณะรัฐประหาร 2490 มีความพยายามที่จะกวาดล้างฝ่ายตรงข้าม อันได้แก่ เครือข่ายอำนาจของนายปรีดี ตลอดจนพลพรรคเสรีไทยอย่างเอาเป็นเอาตาย ดังกรณีการสังหาร 4 รัฐมนตรีในสายของนายปรีดี เมื่อ พ.ศ. 2492 ได้แก่ นายทองเปลว ชลภูมิ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายถวิล อุดล นายจำลอง ดาวเรือง ตลอดจนการสังหารนายเตียง ศิริขันธ์ หัวหน้าใหญ่เสรีไทยภาคอีสาน ใน พ.ศ. 2495 เป็นที่รับรู้กันว่า ทีมไล่ล่าสังหารคือกลุ่ม “ตำรวจแหวนอัศวิน” ของ เผ่า ศรียานนท์ นายตำรวจผู้มากบารมี เจ้าของคำขวัญ “ภายใต้ดวงอาทิตย์ ไม่มีอะไรที่ตำรวจไทยทำไม่ได้” ขณะเดียวกันก็มีความพยายามที่จะก่อรัฐประหารตอบโต้กลับจากนายปรีดีพร้อมด้วยทหารในกองทัพเรือและอดีตเสรีไทยในเหตุการณ์กบฏวังหลวง (วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492) หากแต่ถูกรัฐบาลปราบลงได้ หลังจากนั้น 18 เดือนต่อมา กลุ่มนายทหารเรือพยายามที่จะยึดอำนาจอีกครั้ง ในเหตุการณ์กบฏแมนฮัตตัน (วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2494) ทว่า ประสบความล้มเหลวอีกเช่นกัน หลังเหตุการณ์กบฏแมนฮัตตัน กลุ่มนายทหารเรือได้ถูกลดบทบาททางการเมือง รวมถึงอำนาจในการควบคุมกำลังที่อาจเป็นปฏิปักษ์ต่อทหารและ จอมพล ป.

ต่อประเด็นนี้ เกษียร เตชะพีระ นักรัฐศาสตร์ เคยตั้งข้อสังเกตว่า ช่วงทศวรรษ 2490 สังคมการเมืองไทยได้เกิดวิกฤติ การสูญเสียฉันทามติชนชั้นนำไทย (The Lost of Elites Consensus) ฐาน

⁸ สุกฤษณ์ ศิวรักษ์, *เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามที่คณะ ส.ศิวรักษ์*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2540), หน้า 40.

⁹ เทพ บุญदानนท์, “เพลงมาร์ชทหารกับการสร้างภาพลักษณ์กองทัพผู้ปกป้องชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์”, *มนุษยศาสตร์สาร*, 17(2) (2016).

ความเห็นร่วมก่อนหน้านี้ที่เคยมีอยู่ส่วนพังทลาย ดังก่อนหน้านี้ที่แม้ระหว่าง จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับ นายปรีดี พนมยงค์ 2 แกนนำคณะราษฎร จะมีสมมุติฐานทางความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง สังคมและที่มาของอำนาจแตกต่างกัน หากแต่ “ฉันทามติ” (Consensus) ที่ทั้งสองฝ่ายมีส่วนร่วมคือ “ด้านเจ้าไม่เอาสมบูรณาญาสิทธิราชย์” แต่ฐานความเห็นพ้องร่วมกันนี้พังไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และแม้ นายปรีดีจะพยายามสร้าง “ฉันทามติใหม่” คือรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 หากแต่กรณี สวรรคตก็เป็นจุดพลิกผันที่ทำให้ฉันทามติใหม่นี้พังลงอย่างรวดเร็ว สิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อฉันทามติร่วมของ ชนชั้นนำไทยหายไป ก็คือการทำลายล้างฝ่ายตรงข้ามอย่างไม่ปราณีปราศรัย เป็นครั้งแรกที่เกิดการล่าสังหารกันในหมู่ชนชั้นนำไทย ขณะเดียวกัน แม้แต่ฝ่ายนายปรีดีก็ไม่ปฏิเสธวิธีช่วงชิงอำนาจกลับด้วยการทำรัฐประหาร¹⁰

นอกจากนี้ ยังอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ในช่วงแรกหลังการรัฐประหาร 2490 เนื่องจากคณะ รัฐประหารยังคงต้องการการสนับสนุนจากกลุ่มนิยมเจ้าและนักการเมืองฝ่ายกษัตริย์นิยมในสภา เนื่องจากกลุ่มอำนาจที่เคยให้การสนับสนุนนายปรีดี ไม่ว่าจะ เป็น อดีตพลพรรคเสรีไทย ทหารเรือ รวมถึงกลุ่ม ส.ส.อีสาน ที่ต่อต้านความคิดทางการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจของจอมพล ป. ยังคงอยู่ ต่อเมื่อการกวาดล้างกลุ่มอำนาจที่เป็นปฏิปักษ์ทางการเมืองเสร็จสิ้นลงแล้ว ผู้นำฝ่ายทหารที่มาจาก รัฐประหาร 2490 จึงไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องประนีประนอมกับฝ่ายนักการเมืองกษัตริย์นิยมใน รัฐสภาอีกต่อไป ที่สำคัญคือเงื่อนไขในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 เช่น ข้อห้ามที่ไม่ให้รัฐมนตรีเป็น ข้าราชการประจำ หรือ ข้อห้ามไม่ให้รัฐมนตรีเป็นกรรมการ ที่ปรึกษาหรือองค์กรใดๆ ที่ดำเนินธุรกิจ เพื่อกำไร ซึ่งเป็นการตัดช่องทางทำให้คณะรัฐประหาร 2490 ไม่สามารถดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีได้ มี พักที่ควรกล่าวถึง ข้อกังวลของคณะรัฐประหาร ที่เกรงว่า การเสด็จฯ กลับมาประทับยังประเทศไทย เป็นการถวารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะทำให้พลังของฝ่ายกษัตริย์นิยมในสภามีมากขึ้น¹¹

เงื่อนไขที่กล่าวมาจึงเป็นที่มาของ รัฐประหาร 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ที่กระทำโดยคณะ นายทหารกลุ่มเดิมที่ก่อรัฐประหารใน พ.ศ. 2490 การยึดอำนาจครั้งนี้กระทำผ่านวิทยุกระจายเสียง มี ประกาศยกเลิกการบังคับใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 และนำเอารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 กลับมาใช้ อีกครั้ง รวมถึงการยุบพรรคการเมืองและห้ามจัดตั้งพรรคการเมือง คณะรัฐประหารได้ แต่งตั้งจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี เหตุการณ์ครั้งนี้ถูกเรียกกันในชื่อ “รัฐประหาร

¹⁰ เกษียร เตชะพีระ, *ทำไมปัญญาชนไทยสมัยก่อน 2500 จึง “หันซ้าย”*, มติชน วิกีเอ็นด์ 1 ต.ค.59, (YouTube) (เผยแพร่เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2559).

¹¹ Kobkua Suwannathat-Pian, *Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development, 1932-2000* (London: Routledge Curzon, 2003), p. 150.

เขียน” ทั้งนี้ ควรกล่าวด้วยว่า การรัฐประหารครั้งนี้เกิดขึ้นระหว่างที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตน์ราชกัญญา ประทับบนเรือ “เมโอนิย” เพื่อเสด็จนิวัติประเทศไทยเป็นการถาวร ข่าวรัฐประหารส่งผลให้เกิดความ ตึงเครียดนับตั้งแต่ก้าวแรกที่เสด็จพระราชดำเนินถึงประเทศไทยในวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2494¹²

แน่นอนว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มิทรงเห็นด้วยกับการนำรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 กลับมาใช้ใหม่ แต่แม้จะมิทรงเห็นด้วยพระองค์ก็ทรงลงพระปรมาภิไธยในวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2494 โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องมีการแก้ไขรัฐธรรมนูญภายหลัง¹³ การต่อสู้ต่อรองในเรื่อง รัฐธรรมนูญเป็นเรื่องที่ถูกถกเถียงมาตั้งแต่ ธันวาคม พ.ศ. 2494-ต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2495 ข้อมูลที่ สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งที่ชัดเจนก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มิทรงเห็นด้วยกับรัฐพิธี การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งรัฐบาลกำหนดไว้ในวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2495 ที่พระองค์ ต้องเสด็จฯ ไปเป็นองค์ประธาน ทรงมีพระราชประสงค์ให้ยึดเวลาออกไปก่อน หากแต่คณะ รัฐประหารยืนยันกำหนดการเดิม ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เลือกที่จะเสด็จไปประทับที่ วังไกลกังวล หัวหิน เพื่อปลีกพระองค์จากรัฐพิธีนี้ จนกระทั่งในเย็นวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2495 เสด็จฯ มาเป็นองค์ประธาน ในรัฐพิธีตามหมายกำหนดการเดิม¹⁴ อนึ่ง

---

¹² เกี่ยวกับประเด็นนี้ ในงานเขียนของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เรื่อง *กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามทัศนะ ศ.ศิวรักษ์* (2528) เนื่องจาก สุลักษณ์ มีความใกล้ชิดกับกรมหมื่นพิทยลาภฯ ในฐานะครู-ศิษย์ จึงมีโอกาสดำเนินการต่าง ๆ จากเสด็จในกรม อยู่เนืองๆ ในงานเขียนนี้ สุลักษณ์ ได้บันทึกพระมติของเสด็จในกรมถึงเหตุการณ์คราวนั้นไว้ความ ว่า “...ทีนี้ไอ้ตอนที่แก (จอมพล ป.) จะรัฐประหารเขียนนั้น แกส่งคนมาขอร้องแกมบังคับให้ฉันเซ็นล้มรัฐบาลและ สภา ในที่สุดแกเอง ฉันก็ไม่ยอมเซ็นด้วยเห็นว่าพระเจ้าอยู่หัวท่านกำลังจะเสด็จนิวัติพระนครอยู่แล้ว ควรกราบ บังคมทูลหาหรือท่านก่อน แกก็ไม่ยอม ... แล้วในที่สุดเขาก็ล้มรัฐบาลและรัฐสภาโดยฉันไม่ได้ลงชื่อ เมื่อเสด็จ พระเจ้าอยู่หัว ท่านกริ้วมาก ทรงตำหนิหลวงพิบูลอย่างแรงหลายคำ ท่านว่าฉัน (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ) ไม่พอใจ มากที่คุณหลวง (จอมพล ป.) ทำเช่นนี้...” , หน้า 15-16.

¹³ Pual Handley, *The King Never Smiles: A Biography of Thailand's Bhumibol Adulyadej* (New Haven: Yale University Press, 2006), p. 115.

¹⁴ Ibid, p. 118.

เหตุการณ์นี้อยู่ในความทรงจำของบุคคลในราชสำนัก ดังที่มีบันทึกที่ระบุว่า จากสาเหตุนี้จึงทำให้ทรงมีโอกาสได้เสด็จฯ โดยเครื่องบินภายในประเทศเป็นครั้งแรก¹⁵

นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2495 ยังปรากฏภาพความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างรัฐบาลกับราชสำนัก เมื่อจอมพล ป. เสนอพระราชบัญญัติจำกัดการถือครองที่ดินเข้าสู่รัฐสภา หากแต่ต้องใช้เวลาเกือบ 2 ปี จึงจะมีผลบังคับใช้ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงปฏิเสธที่จะลงพระปรมาภิไธยในการเสนอขึ้นมาถึง 2 ครั้ง จนต้องมีการเสนอเป็นครั้งที่ 3 จึงทรงยินยอม¹⁶ ข้อเสนอเหล่านี้สะท้อนสัมพันธภาพที่ไม่ราบรื่นนักระหว่างราชสำนักกับรัฐบาลในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2490 กล่าวได้ว่า ทั้งสองฝ่ายไม่ได้สนับสนุนซึ่งกันและกัน รัฐบาลถูกกันเป็น “คนนอก” และไม่มีโอกาสเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในราชสำนักซึ่งเป็นพื้นที่ที่ปิดเฉพาะแวดวงคนในใกล้ชิด ขณะเดียวกัน ราชสำนักก็ไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลในเรื่องที่จะเป็นการส่งเสริมพระบารมีของพระมหากษัตริย์

ในส่วนของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีที่ครองอำนาจเกือบตลอดทศวรรษ 2490 แม้ว่าจอมพล ป. จะกลับเข้ามามีอำนาจในการเมืองไทยอีกครั้งหลังรัฐประหาร 2490 ทว่า จอมพล ป. ก็ไม่ได้เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจดังเช่นในยุค “เชื้อผู้นำชาติพ้นภัย” ทั้งนี้ อำนาจทางการเมืองได้ถูกแบ่งสั่นโดยกลุ่มคณะทหารที่ทำการรัฐประหาร 2490 ระหว่าง 1) กลุ่มนายทหารบกแห่งกองทัพภาคที่ 1 ที่นำโดย พล.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบกและนายทหารผู้ได้บังคับบัญชา อาทิ พล.ท. ถนอม กิตติขจร และ พล.ท.ประภาส จารุเสถียร ฯลฯ ทั้งนี้ กลุ่มนายทหารของ พล.อ. สฤษดิ์ มีชื่อเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่า กลุ่ม “สี่เสาเทเวศร์” ตามชื่อบ้านพักผู้บัญชาการทหารบก และ 2) กลุ่มนายทหารแห่งขอยราชครู หรือกลุ่ม “ราชครู” ภายใต้การนำของ จอมพลผิน ชุณหะวัณ และ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ซึ่งคุมอำนาจในกรมตำรวจ โดยที่ พล.ต.อ. เผ่า ยังมีสถานะเป็น “ลูกเขย” ของจอมพลผิน อีกด้วย

หลังรัฐประหาร 29 พฤศจิกายน 2494 นายทหารเหล่านี้ ได้เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาล จอมพล ป. กันถ้วนหน้า เช่น ในกรณีของกลุ่มราชครู จอมพลผินเคยดำรงตำแหน่งทั้งรองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ และยังเป็นผู้บัญชาการทหารบกมาจนถึง พ.ศ. 2497 ขณะที่ พล.ต.อ. เผ่า เป็นทั้งอธิบดีกรมตำรวจ และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ด้าน พล.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นอกจากดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกแล้ว พล.อ.สฤษดิ์ ยังดำรงตำแหน่ง

¹⁵ ท่านผู้หญิงเกษหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, *ทำเป็นธรรมดา* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2542), หน้า 502. กระนั้นก็ตาม ข้อมูลในบันทึกของข้าราชการชั้นนี้ระบุเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ต้องเสด็จฯ กลับไปประกอบรัฐพิธีนี้อย่างกะทันหัน ว่าเกิดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2495.

¹⁶ Kobkua Suwannathat-Pian, *Thailand's Durable Premier: Pibun Through Three Decades 1932-1952*, p. 79.

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ขณะที่ พล.ท. ถนอม กิตติขจร และ พล.ท.ประภาส จารุเสถียร เคยดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม และรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยตามลำดับ ฯลฯ สำหรับจอมพล ป. ภายใต้ข้าวนำจ 2 ฝ่าย จอมพล ป. จำเป็นต้องแสวงหาวิธีการเพื่อพยุงฐานะทางการเมืองของตน โดยชูบารมีส่วนตัวในฐานะผู้นำอาวุโสที่มาจากเหตุการณ์ปฏิวัติ 2475 บทบาทของ จอมพล ป. คือการเป็นผู้ถ่วงดุลอำนาจระหว่างกลุ่ม “สี่เสาเทเวศร์” กับ “กลุ่มราชครู”

เนื่องจากศัตรูทางการเมืองร่วมของคณะรัฐประหาร 2490 ถูกกำจัดลงไปมากแล้ว ดังนั้นระหว่างกลุ่ม “สี่เสาเทเวศร์” กับ “กลุ่มราชครู” จึงมีแนวโน้มที่จะขัดแย้งและช่วงชิงอำนาจกันมากขึ้น ช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2490 การเมืองไทยจึงอยู่ภายใต้ผู้นำสามคน หรือ การปกครองแบบ “เผด็จการอำนาจ 3 ฐาน” (Authoritarian Triumvirate Rule) ในช่วงที่ไม่มีผู้นำเด่นในการปกครอง การถ่วงดุลอำนาจเกิดจากการแข่งขันกันอย่างมากระหว่าง พล.ต.อ. เผ่า และ พล.อ. สฤษดิ์ คนแรกมีอำนาจในการคุมกำลังตำรวจ ส่วนคนที่สองคุมกองทัพบก จอมพล ป. ได้แต่เล่นเกมถ่วงดุลของทั้งสองฝ่าย และอาศัยสถานภาพในส่วนที่เกี่ยวกับต่างประเทศสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาผู้นำโลกเสรี¹⁷

อย่างไรก็ตาม ข้าวนำจสำคัญที่แม้จะถูกลดทอนบทบาท ทว่า ไม่ได้หายไปก็คือ กลุ่มนิยมเจ้า (Royalist) และราชสำนัก ที่อาจหมายรวมในคำนิยาม “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) แท้จริงแล้วพึงพิจารณาข้าวนำจนี้เป็นผู้ร่วมเล่น ในโครงสร้างการปกครอง “เผด็จการอำนาจสามฐาน” ด้วย เนื่องจากในการถ่วงดุลเพื่อรักษาอำนาจ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” คือ ตัวแปรที่ถูกดึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับเกมการจัดความสัมพันธ์เชิงนี้ ดังจะพบว่า จอมพล ป. เคยแสดงท่าทีทอดไมตรีกับทางราชสำนักเพื่อสร้างพันธมิตรบนสถานการณ์ที่จอมพล ป. เริ่มรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัยจากแนวโน้มที่ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ แกนนำกลุ่มราชครู อาจก่อการรัฐประหาร อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ได้รับทราบกันในทางประวัติศาสตร์ คือ การจับมือเป็นพันธมิตรระหว่างผู้นำทหารกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ กับ สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย ในการโค่นล้มจอมพล ป. พิบูลสงคราม

2.2 การก่อตัวของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9

การสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2477 นับเป็นชัยชนะของคณะราษฎรในประเด็นเรื่องการต่อรองพระราชอำนาจ และหยุดการเคลื่อนไหวของกลุ่มอำนาจเก่าและราชสำนักไปช่วงระยะเวลาหนึ่งหลังการสละราชสมบัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2477

¹⁷ ลิขิต ชีระเวคิน, *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 147.

วงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระโอรสในเจ้าฟ้ามหิดลอุดรเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ กับ หม่อมสังวาลย์ มหิดล ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 8 แห่งราชวงศ์จักรี

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีศักดิ์เป็นพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ในปีที่รับราชสมบัติ (พ.ศ. 2477) ทรงมีพระชนมายุเพียง 8 พรรษา พระองค์จึงทรงเป็น “ยุวกษัตริย์” อย่างแท้จริง ทั้งนี้ ก่อนที่จะทรงเข้าสู่ราชสมบัติ พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล และครอบครัวมหิดล ได้ย้ายไปพำนักอยู่ที่เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2476 ครั้นเมื่อทรงรับราชสมบัติ รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประกอบไปด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ 2 พระองค์และข้าราชการชั้นสูง 1 คน เป็นผู้ใช้พระราชอำนาจแทนยุวกษัตริย์ที่ยังมีทรงบรรลุนิติภาวะ

กล่าวได้ว่าในรัชสมัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (พ.ศ. 2477-2489) สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญตามประสงค์ของคณะราษฎร ผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างแท้จริง สถานภาพบทบาทของพระมหากษัตริย์ หาใช่ผู้ที่อยู่ในฐานะ “ผู้ชี้แนะ-ผู้กระทำ” ทางประวัติศาสตร์ดังเช่นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงเป็นยุวกษัตริย์ซึ่งมิได้ทรงประทับอยู่ในประเทศไทยเป็นการถาวร ส่งผลให้บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยยุติลงชั่วคราวเป็นระยะเวลากว่าทศวรรษ¹⁸ ตลอดรัชสมัยของพระองค์ ทรงมีโอกาสเสด็จนิวัติกลับประเทศในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เพียง 2 ครั้ง คือ ระหว่างปลาย พ.ศ. 2481-2482 และปลาย พ.ศ. 2488-มิถุนายน 2489 อนึ่ง เพื่อที่จะเข้าใจสภาวะการเมืองไทยในยุคสมัย “ยุวกษัตริย์” ตลอดจนการจัดวางสัมพันธ์ภาพระหว่างรัฐบาลกับราชสำนักให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงควรทำความเข้าใจสถานภาพเจ้านายในราชสกุล “มหิดล” ในเบื้องต้น

2.2.1 ราชสกุล “มหิดล” และการสนับสนุนจากเจ้านายผู้ใหญ่ในช่วงสมัย “ยุวกษัตริย์”

ราชสกุล “มหิดล” สืบสายจาก สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอุดรเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ (พ.ศ. 2434-2472)¹⁹ พระราชโอรสองค์ที่ 69 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *พระผู้ทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549), หน้า 34.

¹⁹ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2472 ในปีเดียวกันนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงได้สถาปนาเป็นสมเด็จพระ

รัชกาลที่ 5 ที่ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุวรินทิราบรมราชเทวี พระนางเจ้าสว่างวัฒนา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลาศรีวิชัย ทรงเป็นเจ้านายที่ให้ความสนพระทัยในศาสตร์การศึกษาหลากหลายแขนงเริ่มต้นจากทรงเข้าศึกษาวิชาทหาร ณ ประเทศเยอรมนี ก่อนที่จะทรงเปลี่ยนไปศึกษาวิชาทหารเรือซึ่ง ณ ขณะนั้นวิชาที่ขาดแคลนในสยาม และท้ายสุดทรงหันเหความสนพระทัยไปให้ความสำคัญกับเรื่อง การแพทย์และการสาธารณสุขอย่างจริงจังในช่วง พ.ศ. 2460 โดยได้ทรงเข้ารับการศึกษาและสำเร็จ วิชาการสาธารณสุขและการแพทย์จากสหรัฐอเมริกา

ด้านชีวิตส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลาศรีวิชัย ทรงเลือกสมรสกับหญิงสามัญชนซึ่งเป็นนักเรียนพยาบาล คือ นางสาวสังวาลย์ ตะละภัฏ และทรงยกให้เป็นเอกภรรยา ทรงมีพระราชโอรสธิดา 3 พระองค์ คือ

1) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณิวัฒนา (พ.ศ. 2466-2551) สถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในรัชกาลที่ 9

2) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล (พ.ศ. 2468-2489) ขึ้นครองราชสมบัติเป็น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8

3) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2470-2559) ขึ้นครองราชสมบัติเป็น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9²⁰

ช่วงต้น ทศวรรษ 2470 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลาศรีวิชัย ทรงเป็นเจ้าฟ้าชั้นเอก (ชั้น ทูลกระหม่อม) ที่มีลำดับชั้นสูงสุดอยู่ในชั้นการสืบราชสันตติวงศ์ และเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทรงมีพระราชโอรส อีกทั้งก็ได้ทรงตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นรัชทายาท ใน

พระราชบิดา ใน พ.ศ. 2477 และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เมื่อ พ.ศ. 2513.

²⁰ ควรกล่าวด้วยว่า เจ้านายในราชสกุลมหิดลสามพระองค์ สองพระองค์แรก ทรงพระราชฐานนันทครคคี่เป็น “หม่อมเจ้า” มาแต่กำเนิด ยกเว้น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช ที่ทรงฐานนันทครคคี่เป็น “พระองค์เจ้า” มาแต่กำเนิด ด้วยเพราะทรงประสูติใน พ.ศ. 2470 ซึ่งในปีนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้มีพระราชประสงค์ที่ทรงต้องการให้ สถาปนาพระโอรสธิดาของพระบรมวงศานุวงศ์ชั้น “เจ้าฟ้า” ทุกพระองค์ ที่ดำรงพระยศชั้น “หม่อมเจ้า” ให้เลื่อนขึ้นเป็น “พระองค์เจ้า” โดยหากเจ้านายเหล่านั้นมีมารดาเป็น “เจ้า” ก็ให้เลื่อนขึ้นเป็น “พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า” หากมารดา “มิได้เป็นเจ้า” ให้เลื่อนขึ้นเป็น “พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า” อนึ่ง การสถาปนาเจ้านายโดยเลื่อนชั้นฐานนันทครคคี่ในครั้งนั้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงภาวะวิกฤติของจำนวนสมาชิกราชสกุลวงศ์ชั้น “พระองค์เจ้า” ที่มีจำนวนลดลงเรื่อยๆ นับตั้งแต่ราวทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา.

หมู่พระราชวงศ์จึงเป็นที่รับรู้โดยนัยว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ซึ่งเป็นพระเชษฐาต่างพระราชมารดาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงอยู่ในฐานะ “รัชทายาทโดยอนุโลม” ของรัชกาลที่ 7 หากแต่ด้วย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลาฯ มิได้ทรงกำกับราชการสำคัญ ทั้งในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศล้วนมีความเชื่อว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ จะทรงมอบราชสมบัติให้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งเป็นเจ้านายที่กำกับราชการงานสำคัญๆ และทรงมีพระบารมีมากอย่างเป็นฉันทามติ แทนที่จะทรงมอบให้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ซึ่งเป็นรัชทายาทโดยอนุโลม ในเอกสารอังกฤษมีระบุข้อมูลว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ อาจจะทรงรับหรืออาจจะทรงให้พระโอรสรับแทนก็เป็นได้²¹ นอกจากนี้ควรกล่าวด้วยว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ก็โปรดปรานพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร เป็นอย่างมาก²² โดยที่พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร ก็มีพระมารดาเป็นพระราชวงศ์ ยิ่งเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลาฯ สิ้นพระชนม์ไปเมื่อ พ.ศ. 2472 การสืบราชสันตติวงศ์จึงมีแนวโน้มจะไปทางราชสกุล “บริพัตร” มากกว่าสายใดๆ

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์จากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ผลักดันด้วยเพราะ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ ถูกบังคับให้ออกนอกประเทศ การสืบสันตติวงศ์จึงหวนกลับมาที่ราชสกุล “มหิดล” ทางพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ หลังการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ใน พ.ศ. 2477 พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระโอรสองค์โตในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลาฯ ทรงกลายเป็นใจกลางของราชสำนักสยาม เมื่อรัฐบาลคณะราษฎรเสนอขอความเห็นชอบจากรัฐสภาให้พระองค์ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8

แม้ว่าการได้รับเสนอชื่อให้ขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จะได้รับการอธิบายว่าเป็นไปตามกฎหมายที่ตราว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พุทธศักราช 2467 หากแต่ถ้าพิจารณาในแง่การเมือง พระราชสถานภาพของรัชกาลที่ 8 ที่ทรงเป็น “ยุวกษัตริย์” นั้น น่าจะเป็นผลดีต่อรัฐบาลเพราะพระมหากษัตริย์คงไม่สามารถแสดงบทบาท “ศูนย์รวม” ในการต่อสู้ค้ำจ้ำกับรัฐบาล ดังข้อสงสัยที่เคยถูกเพ่งเล็งไปที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวกบฏบวรเดช นอกจากนี้ ด้วยพื้นเพของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลและ

²¹ เพ็ญศรี คุ้ม และคณะ, *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและธนาคารนครหลวงไทย, 2527), หน้า 96.

²² พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร: คลังวิทยา, 2517), หน้า 673-676.

เจ้านายราชสกุลมหิดล จะสอดคล้องกับบริบทสังคมการเมืองประชาธิปไตย หลังการปฏิวัติ 2475 อยู่ไม่น้อย เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงมีพระมรดกเป็นสามัญชน ทั้งนี้ กล่าวกันว่าหากว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แล้ว การสืบราชสันตติวงศ์คงเป็นไปตามพระราชประสงค์เดิมของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงหวังจะให้การสืบราชสมบัติไปทางราชสกุล “บริพัตร”²³

นอกจากนี้ หากพิจารณาตามแบบแผนธรรมเนียมของราชวงศ์ในหมู่เจ้านายกันเองที่มักยกย่องเชิดชูเจ้านายที่มีเลือดชาติยะเข้มข้น²⁴ รวมถึงไม่เต็มใจนักที่จะกราบไหว้ “ของเทียม”²⁵ กรณีหม่อมสังวาลย์ มหิดล ก่อนหน้านี้ก็ไม่ได้เป็นที่ยอมรับในหมู่พระราชวงศ์แม้จะดำรงสถานะเป็น “สะใภ้หลวง” ก็ตาม เพราะขณะนั้นแม้จะมีเจ้านายชั้นสูงที่ทรงมีหม่อมเป็นหญิงสามัญชน แต่ก็ไม่มีใครใด้รับยกย่องให้เป็นพระชายาหรือเอกภรรยาเลย ดังนั้น การที่ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหิดลขอพระบรมราชานุญาตอภิเษกสมรสกับนางสาวสังวาลย์จึงเป็นข่าวใหญ่ของราชสำนักที่กล่าวกันว่ามีการปรีกษาหารือกันมากในหมู่พระราชวงศ์ งานอภิเษกสมรสนี้กระทำขึ้นเงียบๆ ณ วังสระปทุมใน พ.ศ. 2463 ซึ่งแม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาพระราชทานน้ำสังข์ มีข้าราชการสำนักตามเสด็จฯ มาด้วยมากมาย แต่กลับไม่มีเจ้านายอื่นๆ เสด็จมาร่วมงานเลย²⁶

²³ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, *สถาบันพระมหากษัตริย์กับอนาคตของประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: ลายสือไทย, 2539), หน้า 42.

²⁴ ดังเช่น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตร์มงคล พระธิดาในเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และ เป็นชายาในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ซึ่งผู้ใหญ่ในวังวังพูดกันว่า “พระองค์หญิงเฉลิมเขตร์ฯ” นั้น ท่านเป็นเจ้านายผู้หญิงที่เหมือนจะมีบุญที่สุด เพราะท่านเกิดมาเป็นลูกเจ้าฟ้า เมื่ออภิเษกสมรสก็เป็นชายาของเจ้าฟ้าอีก เล่ากันว่าท่านเคยรับสั่งกับพวกที่เข้ามาว่านวยดักเตือนให้ท่านทรงเป็นแม่บ้านการวังว่า “...เกิดมาก็เป็นลูกเจ้าฟ้า เมื่อแต่งงานก็มาเป็นเมียเจ้าฟ้า จะให้รู้จัก ชักกระดิด ไช้รู้อะไร ...” ดูรายละเอียดใน *ขุมขุมนิพนธ์ของ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร* (พระนคร: สมาคมสังคมนาศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507).

²⁵ “ของเทียม” ในที่นี้เป็นคำเรียกเชิงก่อนขอ “ฝ่ายใน” สมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากในยุคนี้ พระมเหสีเทวีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ไม่ว่าจะ เป็น สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี (ประไพ สุจริตกุล) พระสุจริตสุดา พระชายา (เปรี๊ยะ สุจริตกุล) พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี (เครือแก้ว อภัยวงศ์) ล้วนเป็นสามัญชนที่ได้รับสถาปนาให้เป็นเจ้า ประเด็นนี้ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้เล่าถึงเรื่องนี้ว่า “...แม้ในวันที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เสด็จสวรรคต เรานั่งกันอยู่บนชานพักด้วยกัน พอไม่มีใครแล้วหญิงรำไพ (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 7: ผู้วิจัย) ก็มาพูดกับข้าพเจ้าว่า ไช้ นี่ใครๆ คงเห็นดินะที่พูน อัยการมีบุญนะ ไม่สนุกเลย ข้าพเจ้าก็ตอบว่า ดีแล้วละ เขาเบื่อกับไหว้ของเทียมกันมาแล้ว จะได้กราบไหว้ของแท้เสียสักที...”

²⁶ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์ เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516), หน้า 318.

ขณะเดียวกัน เจ้านายราชสกุลมหิดล ซึ่งสายเลือดครึ่งหนึ่งคือสามัญชน แต่เดิมก็เคยถูกเรียกขานในหมู่เจ้านายด้วยกันเองว่า “เจ้านายบ้านนอก”²⁷ ในความทรงจำของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงระบุว่าตลอดระยะเวลา 4 ปี (พ.ศ. 2472-2476) ที่ประทับอยู่ที่วังสระปทุม มีเจ้านายรุ่น “ลูกพี่ลูกน้อง” องค์แรกและเพียงองค์เดียว ที่ทรงรู้จักคุ้นเคยด้วยคือ พระองค์เจ้าสุทธศิริโสภา พระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย²⁸ ข้อเท็จจริงนี้ แสดงให้เห็นว่าเจ้านายราชสกุลมหิดล ไม่ได้ใกล้ชิดกับพระราชวงศ์องค์อื่นๆ มากนัก เงื่อนไขนี้ประกอบกับแนวทางการเลี้ยงดูพระโอรสธิดาของหม่อมสังวาลย์ มหิดล ที่ให้ความสำคัญกับเลี้ยงดูตามแบบ “สมัยใหม่” ตามแบบแผนวิชาพยาบาลและสาธารณสุขที่ได้อ่านเรียนมา บวกกับความนิยมใน “อเมริกัน” ของพระชนนีสังวาลย์ ซึ่งตรงกันข้ามกับรสนิยมในหมู่พระราชวงศ์ชั้นสูงที่นิยมในความเป็นอังกฤษมากกว่า²⁹ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า เจ้านายในราชสกุลมหิดลทั้ง 3 พระองค์ ไม่มีองค์ใดเลยที่ผ่านพิธีโสกันต์ตามประเพณีโบราณของเจ้านายไทย ดังที่กล่าวมาไม่ผิดนักหากจะกล่าวว่า โดยแท้จริงแล้วในสายตาพระประยูรญาติด้วยกัน เจ้านายราชสกุลมหิดล ถูกมองว่ามี “เลือดสีน้ำเงิน” เข้มข้นน้อยกว่าเจ้านายราชสกุลอื่นๆ

กระนั้นก็ตาม ข้อเท็จจริงสำคัญก็คือ เนื่องจากเจ้านายราชสกุลมหิดล คือ พระนัดดาใน สมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา) ซึ่งทรงเป็นที่เคารพแก่เจ้านายทั้งปวงของฝ่ายในและฝ่ายหน้า และมีพระชนมายุยืนนานที่สุดในชั้นพระมเหสีเทวีในรัชกาลที่ 5 (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2498) ทั้งนี้ นับตั้งแต่หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ คือศูนย์รวมของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ทุกๆ ปีบรรดาเจ้านายและลูกหลานจากราชสกุลต่างๆ จะมารับเบี้ยหวัดเงินปีกันที่วังสระปทุม นอกจากนี้ ในทุกวันสงกรานต์จะมีการอัญเชิญพระบรมอัฐิทุกรัชกาลมาบำเพ็ญพระราชกุศลและสงฆ์ร่วมที่วังสระปทุม เจ้านายจะเสด็จพร้อมกันทุกพระองค์รวมทั้งเจ้าจอมทั้งหลาย³⁰ ระหว่าง พ.ศ. 2471-2476 ที่เจ้านายราชสกุลมหิดลยังประทับอยู่ ณ วังสระปทุม ก่อนที่จะเสด็จไปประทับสวิตเซอร์แลนด์ เจ้านายเล็กๆ เหล่านี้เป็นที่รู้จักของพระราชวงศ์ในฐานะ “พระนัดดา” ของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี

²⁷ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, *แม่เล่าให้ฟัง*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (เชียงใหม่: สุริวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2538), หน้า 177.

²⁸ *อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธศิริโสภา ม.ว.ม., ม.ป.ช., ท.จ.ว. วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2541.*

²⁹ เพ็ญศรี คุ้ม และคณะ, *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี*, หน้า 158-159.

³⁰ *อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธศิริโสภา ม.ว.ม., ม.ป.ช., ท.จ.ว. วัดเทพศิรินทราวาส 23 พฤษภาคม พ.ศ.2541.*

ในกลุ่มเจ้านายที่ใกล้ชิดกับราชสกุลมหิดล ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุด คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ต้นราชสกุล “รังสิต”³¹ เนื่องจาก กรมขุนชัยนาทฯ มีสถานะเป็นพระโอรสบุญธรรมในสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี จึงมีศักดิ์เป็นพระปิตุลา (ลุง) ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 และ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 กรมขุนชัยนาทฯ นับเป็นเจ้านายที่มีอิทธิพลต่อครอบครัวมหิดลอย่างมาก ทั้งนี้ ก่อนที่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอุดรเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ จะสิ้นพระชนม์ ได้ทรงฝากฝังขอให้ กรมขุนชัยนาทฯ ช่วยถวายอุปการะครอบครัวของพระองค์³² ในสถานการณ์ที่ระบอบเจ้านายยังผันผวนหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประกอบกับหลานชาย คือ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดล (ซึ่งขณะนั้นยังไม่ทรงขึ้นครองราชย์) มีพลานามัยไม่แข็งแรง กรมขุนชัยนาทฯ ได้แนะนำให้ครอบครัวมหิดลไปอยู่สวิตเซอร์แลนด์ ดังความในหนังสือ *แม่เล่าให้ฟัง* (2538) พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ที่ ทรงระบุว่า

... นื่องชายคนโตไม่แข็งแรงมาตลอด แม่เลยคิดว่าควรไปอยู่ในประเทศที่มีอากาศสบายๆ ที่แรกคิดว่าจะไปอยู่ที่สหรัฐอเมริกา ... แต่เสด็จลุงกรมขุนชัยนาทฯ ไม่ทรงเห็นด้วยเพราะเป็นสาธารณรัฐ เป็นเจ้านายควรไปอยู่ประเทศเช่นอังกฤษ แต่แม่ไม่ยอมไปอังกฤษเพราะอากาศไม่ดี แม่ทราบข้อนี้ตั้งแต่สมัยทูลหม่อมพ่อ เสด็จลุงจึงทรงแนะนำให้ไปประเทศสวิตเซอร์แลนด์...³³

นอกจากนี้ ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 สมเด็จพระพี่นางฯ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ เสด็จกลับมาประเทศไทยช่วงปลาย พ.ศ. 2481 กรมขุนชัยนาทฯ ทั้งในฐานะผู้ดูแลครอบครัวมหิดล และในฐานะเจ้านายอาวุโส ได้จัดงาน “รวมพระญาติ”

³¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร พระโอรสองค์ที่ 52 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เนื่อง หลังให้ประสูติกาลพระราชโอรสได้ 12 วัน เจ้าจอมมารดาก็ถึงแก่อนิจกรรม จึงโปรดเกล้าให้ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีเป็นผู้ดูแลอุปการะพร้อมทั้งพระเชษฐภคินี คือ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท เรื่องนี้ ม.จ. อภัยศรภา เทวกุล ข้าหลวงรับใช้ใกล้ชิด สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี เคยเล่าประทานแก่ นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ว่า “... ในกรมขุนชัยนาทฯ นั้น นายฉันท์ท่านรักอย่างลูกในไส้ทรงถือว่าเป็นลูกท่าน เพราะพระพุทธรูปเจ้าหลวงอุ้มมาประทานยกให้ท่านเป็นแม่...” ดูรายละเอียดใน สุลักษณ์ ศิวรักษ์, *เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามที่คณะ ส.ศิวรักษ์*.

³² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *พระเจ้าทรงปกเกล้าฯ ประชาธิปไตย: 60 ปี สิริราชสมบัติกับการเมืองการปกครองไทย*, หน้า 42.

³³ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 177.

ชั้นพระนัดดา (หลาน) ในรัชกาลที่ 5 ณ วังวิฑูของพระองค์ โดยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จฯ เป็นประธาน พร้อมสมเด็จพระพี่นางเธอฯ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ มีเจ้านายเสด็จมา ร่วมงานมากมายหลายสิบองค์ ดำรงพระยศต่างๆ กันตั้งแต่ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า พระวร วงศ์ เธอพระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า พระชันษาแตกต่างกันตั้งแต่ประมาณ 40 ชันษาไล่ไปถึงองค์น้อยๆ 3-4 ชันษา ทั้งนี้ ทั้งสามพระองค์ (รัชกาลที่ 8, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ) ได้เสด็จพระราชดำเนินทักทายเจ้านายที่มาขึ้นเฝ้าเรียงตาม “ไปเจียม” โดย กรมขุนชัยนาทฯ ทรงเป็นผู้ กราบบังคมทูลแนะนำ³⁴

อนึ่ง งานฉลองที่วังวิฑู นับเป็นงาน “รวมพระราชวงศ์” ครั้งใหญ่สุด นับตั้งแต่หลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทั้งสะท้อนถึงบทบาทของกรมขุนชัยนาทฯ ในฐานะผู้ใหญ่ผู้ เชื่อมเครือข่ายพระประยูรญาติลำดับชั้นเดียวกันกับพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8 สมเด็จพระพี่นางเธอฯ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ซึ่งในเวลาต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทั้งนี้ งานเฉลิมฉลองที่วังวิฑูเกิดขึ้นเพียงระยะเวลาไม่นานก่อนที่กรมขุนชัยนาทฯ จะถูก รัฐบาลจอมพล. ป. พิบูลสงคราม จับกุมในข้อหาร่วมคบคิดโค่นล้มรัฐบาล เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2481 (ตามปฏิทินเก่า) อันเป็นการสร้างความเสียหายครั้งใหญ่แก่พระราชวงศ์ ดังที่กล่าวถึงก่อนหน้า นี้

เจ้านายอาวุโสที่จัดอยู่ในเครือข่ายที่ใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ซึ่งมีศักดิ์เป็นพระนัดดาในรัชกาลที่ 4³⁵ เจ้านายพระองค์นี้เคยมีบทบาทสำคัญในราชการสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อาทิ เป็นข้าหลวง มหาดไทย เป็นราชเลขานุการในสมัยรัชกาลที่ 6 และเสนาบดีกระทรวงธรรมการสมัยรัชกาลที่ 7 นับเป็นเจ้านายชั้นนำของระบอบเก่าอย่างแท้จริง ทั้งนี้ ในทัศนะของพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ต่อ เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทรงเปรียบเทียบเหตุการณ์นั้นว่าเป็น “*hirin muan pen din*” และเป็นประวัติศาสตร์ที่ไม่ควรแก่การพูดถึง กระนั้น ในบันทึกอัตชีวประวัติของพระองค์ ก็ได้ กล่าวถึงสภาพการเป็น “กรรมกรไร่งาน” ที่ต้อง “...นอนกินบ้านานูซึ่งถูกขออกไปบำรุงชาติที่รักของเรา เสียเกือบหนึ่งในสามส่วน ... (จำต้อง) อยู่ไปอย่างอืดๆ จะว่าอืดคักก็ได้...”³⁶ หลังเปลี่ยนแปลงการ

³⁴ ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไขชันท) ปกมนตรี, *ก่อนเสด็จ...ลับเลื่อนหาย* (กรุงเทพฯ: ดิเอ็มจี, 2550), หน้า 28.

³⁵ ฐานันดรศักดิ์แต่แรกประสูติ คือ หม่อมเจ้าธานีนิวัติ เป็นโอรสองค์ใหญ่ในพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภ พฤฒิธาดา ในเจ้าจอมมารดาวาด ในรัชกาลที่ 4 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงได้รับสถาปนาเป็น พระองค์เจ้าธานีนิวัติ เมื่อ พ.ศ. 2465 ในรัชกาลที่ 9 ได้รับสถาปนาทรงกรมเป็น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร.

³⁶ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, *อัตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร* (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2556), หน้า 177.

หัวข้อ *The Old Siamese Concept of Monarchy* งานนิพนธ์นี้มีความสำคัญอย่างมากเนื่องจากคือ การประมวลรวบยอดแนวความคิดหลักๆ ของลัทธิกษัตริย์นิยมขึ้นเป็นทฤษฎีว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย³⁹ ไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่า พระองค์เจ้าธานีนิวัต คือผู้นำทางภูมิปัญญาคนสำคัญของกลุ่มกษัตริย์นิยม

แม้ว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัต จะไม่ได้มีโอกาสถวายการรับใช้และถวายคำปรึกษาให้แก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล หากแต่จะทรงได้รับหน้าที่นี้และได้กระทำอยู่หลายปีในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทบาทประธานองคมนตรี (พ.ศ. 2495-2517) ทศนะของพระองค์ต่อการรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 ได้รับการอธิบายว่า คือ “วันใหม่ของชาติ” หลังจากเหตุการณ์นี้ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้เข้าไปร่วมเป็นคณะ “อภิรัฐมนตรี” (ในเวลาต่อมาคือตำแหน่งองคมนตรี) จากการขอร้องของพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้เป็นทั้งพระญาติและพระสหายสนิท⁴⁰ โดยที่ทั้ง พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร และพระองค์เจ้าธานีนิวัต อาจนับเป็นเจ้านาย 2 พระองค์ที่สำคัญที่สุดของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ในยุคต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ในฐานะผู้วางรากฐานการฟื้นฟูเกียรติยศของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในโครงการสร้างการเมืองเชิงเครือข่ายชนชั้นนำไทย ช่วงทศวรรษ 2490 ซึ่งเป็นช่วงเวลา “อับแสง” ของคณะราษฎร

2.2.2 กระบวนการฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ที่กระทำการ “ภายใน” ช่วงทศวรรษ 2490

³⁹ ธงชัย วินิจจะกูล, “วาทกรรมพระราชอำนาจหรือประชาธิปไตยแบบคิดสั้น”, *ฟ้าเดียวกัน*, 3(4) (ตุลาคม-ธันวาคม, 2548), หน้า 166.

⁴⁰ ดังความใน *อัตตชีวะประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร* (2556) ที่ระบุถึงการที่ตัวแทนคณะรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ทูลเชิญพระองค์ให้เข้าไปเป็น “อภิรัฐมนตรี” ความว่า “...หลวงกองสงคราม มาเชิญให้พ่อ (พระองค์เจ้าธานีนิวัต: ผู้วิจัย) เข้ารับราชการเป็นอภิรัฐมนตรีในคณะตั้งใหม่... เขาชี้แจงว่าพวกข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่ตั้งใจจะถูกรบกวนฝ่าพระบาท แต่เสด็จในกรมชยันตท่านขอเดิมพระนาม ฝ่าพระบาท เข้าไปอีกพระองค์หนึ่งแทนอีกชื่อหนึ่งซึ่งโปรดให้คง...” ทั้งนี้ ต่อมาเมื่อพระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้ทรงพบกับ กรมขุนชัยนาทฯ จึงได้สอบถามว่าเหตุใดจึงไม่สอบถามความสมัครใจ กรมขุนชัยนาทฯ ตอบว่า “... ถ้าถามแก่ก็ไม่เอาเท่านั้นแล้วฉันจะลำบาก พ่อฉันนั่งอยู่ด้วยความไม่พอใจ ท่านเสด็จลูกมากอดแล้วตรัสว่า แกกับฉันรักกันมานานตั้งแต่ยังไว้จุกอยู่ด้วยกัน คราวนี้ฉันขอให้ช่วยสักทีเถิด พ่อไม่มีทางจะขัดท่านได้ เพราะรักท่านเป็นการรู้สึกส่วนตัวของพ่อ จนต้องยอมตามท่าน ก็เลยเข้าไปติดอยู่จนบัดนี้...”

เป็นที่น่าสังเกตว่า การฟื้นฟูเกียรติยศสถาบันพระมหากษัตริย์ เริ่มปรากฏขึ้น ในช่วงที่อุดมการณ์ของคณะราษฎรอ่อนแรงลง ซึ่งรัฐประหาร 2490 อาจนับเป็นหมุดหมายสำคัญของการเริ่มต้นกระบวนการดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ควรเข้าใจว่าการฟื้นฟูเกียรติยศในความหมายนี้ไม่ได้หมายถึงการกลับไปสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หากแต่เป็นการแสวงหาบทบาท สถานภาพและพระราชอำนาจที่มากขึ้นเท่าที่จะเป็นไปได้ภายใต้กติกาที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ดังรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 ที่เขียนขึ้นหลังหลังการรัฐประหาร และรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 นับเป็นภาพสะท้อนกติกาสถาบันที่ให้ความสำคัญและฟื้นฟูเกียรติยศแก่สถาบันพระมหากษัตริย์ดังที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้

การฟื้นฟูเกียรติยศของสถาบันพระมหากษัตริย์ ยังหมายรวมในแง่การหวนกลับไปสู่แบบแผนระเบียบพิธีการ ตลอดจนการเกิดขึ้นของโครงสร้างองค์กรที่สนับสนุนสถานภาพบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลับมามีความสง่างาม สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น โดยบทบาทของกลุ่มคนในสถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 หรือตั้งแต่ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะเสด็จนิวัตประเทศไทยเป็นการถาวร ตัวอย่างเช่น การฟื้นฟูราชประเพณีโบราณที่ก่อนหน้านี้เคยถูกยกเลิกไปหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไม่ว่าจะเป็นพระราชพิธีตรุษสงกรานต์⁴¹ ที่ได้รับการฟื้นฟูใน พ.ศ. 2492 โดยคำริของ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ การฟื้นฟูพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญใน พ.ศ. 2493⁴² พิธีประทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาโดยผู้สำเร็จราชการ ช่วง พ.ศ. 2491-2492 ข้าราชการเกี่ยวกับกิจกรรมของราชสำนัก ได้รับการรายงานสม่ำเสมอ เช่น วันจักรี วันปิยมหาราช ซึ่งกลายเป็นพิธีการสำคัญใหญ่โต

---

⁴¹ พระราชพิธีตรุษสงกรานต์ ในความหมายเดิมเป็นการรวมพระราชพิธีขึ้นปีและขึ้นปีใหม่ (ไทย) เข้าไว้ด้วยกัน ตามธรรมเนียมปฏิบัติจะเริ่มมีการสวดมนต์ในวันที่ 31 มีนาคม และการสงฆ์พระบรมธาตุ พระพุทธรูปปฏิมา สงฆ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิ เลี้ยงพระสดับปรภรณ์ในวันที่ 1 เมษายน ครั้นเมื่อเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่จากเมษายนมาเป็น มกราคม ใน พ.ศ. 2482 แล้ว การพระราชพิธีเหล่านี้ก็กลับถูกโยกไปกระทำในเดือนมกราคม อีกทั้งใน พ.ศ. 2487 ยังมีการลดรูปจำนวนวันให้เหลือเพียง 1 วัน ทั้งยังตัดการการสงฆ์พระบรมอัฐิ และพระอัฐิออกไป ดังนั้น เมื่อขึ้นมาเป็นผู้สำเร็จราชการ (พ.ศ. 2490-2493) กรมขุนชัยนาทนเรนทร มีดำริว่าการสงฆ์พระบรมธาตุ พระพุทธรูปปฏิมา สงฆ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิ สมเด็จพระบรมราชาบูรพการีและพระบรมวงศานุวงศ์ ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมาช้านานในเทศกาลสงกรานต์ ไม่ควรละทิ้งธรรมเนียมปฏิบัติ และไม่ควรงงฆ์พระ สงฆ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิ ในเดือนมกราคมซึ่งเป็นฤดูหนาว (ตามการนับขึ้นปีใหม่แบบสากล) ในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้ประกอบพระราชพิธีตรุษสงกรานต์ขึ้นใหม่อีกครั้ง.

⁴² มักเป็นที่เข้าใจกันว่าพระราชพิธีพืชมงคลได้รับการฟื้นฟูใน พ.ศ. 2503 สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทว่า ในความเป็นจริง การฟื้นฟูพระราชพิธีดังกล่าวมีขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2493 หากแต่ยังไม่ใช้การประกอบพระราชพิธีที่ท้องสนามหลวง.

อนึ่ง การจัดวางระเบียบองค์กรแบบแผนในสำนักพระราชวังเสียใหม่ นับเป็นเรื่องสำคัญของกระบวนการฟื้นฟู “ภายใน” ราชสำนักในยุคต้นทศวรรษ 2490 เนื่องด้วยเป็นระยะเวลามากกว่าทศวรรษที่ระเบียบแบบแผนประเพณีต่างๆ ในราชสำนัก ได้เสื่อมคลายลงไปมาก สิ่งนี้เป็นไปดังความที่ ม.จ. อภัยศรภา เทวกุล เจ้านายสตรีอาวุโส ข้าหลวงในสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เคยระบุไว้ว่า

... สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชั้นนาทนเรนทรฯ (พระยศที่ได้รับสถาปนาหลังสิ้นพระชนม์: ผู้วิชัย) เมื่อทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตรัสเล่าประทานแก่ข้าพเจ้าว่า ทรงกลุ่มพระทัยในความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยของสำนักพระราชวัง ... ในกรมสมเด็จพระทราบดีว่า เมื่อก่อนนั้น สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งเป็นเจ้านายทรงศักดิ์สูงสุดทางฝ่ายใน และทรงเคร่งครัดต่อระเบียบประเพณี เวลาทรงมีพระราชกิจอย่างใด ที่จะต้องทรงติดต่อกับสำนักพระราชวังก็มักจะทรงได้รับความลำบากพระราชหฤทัยอยู่บ่อยๆ ...⁴³

เพื่อแก้ไขปัญหาคความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยในสำนักพระราชวัง กรมขุนชัยนาทฯ เลือกที่จะดึงเชื้อพระวงศ์ที่มีฝีมือในฐานะนักปกครองและนักบริหารอย่าง หม่อมทิววงศ์วัลยศักดิ์ (ม.ร.ว. เฉลิมลาภ ทิววงศ์) เชื้อสายราชินิกุลในรัชกาลที่ 4 ให้เข้ามาทำหน้าที่ในตำแหน่งเลขาธิการพระราชวัง และผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ ภูมิหลังของ ม.ร.ว. เฉลิมลาภ ทิววงศ์ จัดเป็นเชื้อพระวงศ์รุ่นเล็กที่มีความสามารถ ในช่วงวัยเด็ก ม.ร.ว. เฉลิมลาภ คือกลุ่มข้าราชการบริพารเด็กในราชสำนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง ณ วังปญาไท⁴⁴ ครั้นโตขึ้นก็ได้ถวายตัวเป็น “นักเรียนมหาดเล็กรับใช้” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงใช้สอยใกล้ชิดพระองค์ และได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ออกไปศึกษาเล่าเรียนที่ประเทศอังกฤษด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ม.ร.ว. เฉลิมลาภ สำเร็จการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ จาก

⁴³ ม.จ. อภัยศรภา เทวกุล, “เกียรติประวัติบางตอนของหม่อมทิววงศ์”, ใน *ประเพณีในพระราชสำนัก (บางเรื่อง)* พิมพ์ฉลองพระองค์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมทิววงศ์วัลยศักดิ์ (ม.ร.ว. เฉลิมลาภ ทิววงศ์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514, หน้า (64).

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า (2).

มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และกลับมารับราชการในกระทรวงมหาดไทยใน พ.ศ. 2471 เพียงแค่ปีเดียวก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หม่อมทวิวงศ์ถวัลยศักดิ์”⁴⁵ ใน พ.ศ. 2472

ดังที่กล่าวมา หม่อมทวิวงศ์ถวัลยศักดิ์ จึงนับเป็นข้าราชการหนุ่มระดับ “หัว” ของกระทรวงมาตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทั้งนี้ หม่อมทวิวงศ์ฯ ผ่านงานราชการในกระทรวงมหาดไทยมากมาย ทั้งข้าหลวงประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ นครราชสีมา สงขลา และพระตะบอง และขึ้นเป็นระดับอธิบดีกรมมหาดไทย และ อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ ในช่วงปลายทศวรรษ 2480 ก่อนที่จะโอนไปรับราชการที่สำนักพระราชวังในตำแหน่ง เลขานุการพระราชวัง และผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ในปี พ.ศ. 2490 ตามพระบัญชาของกรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์⁴⁶ สำหรับเหตุที่ กรมขุนชัยนาทฯ ตั้งพระทัยวางตัวให้ หม่อมทวิวงศ์ถวัลยศักดิ์ เข้ามารับหน้าที่สำคัญนี้ น่าจะด้วยเพราะหม่อมทวิวงศ์ฯ เป็นที่รู้จักคุ้นเคยของเจ้านายทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เคยเห็นแบบแผนประเพณีในราชสำนักมาตั้งแต่วัยเด็ก ทั้งรับราชการในกระทรวงมหาดไทยมานานจนรู้ระเบียบราชการ การปกครองอยู่แล้ว⁴⁷ การเข้ามาเป็นผู้จัดวางระเบียบแบบแผน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “สำนักพระราชวัง” เสียใหม่ ด้านหนึ่งไม่ต่างกับการบริหารจัดการปกครองเมืองๆ หนึ่งของ “พ่อเมือง” ที่จะต้องใช้ศิลปะในการปกครองเพื่อขับเคลื่อนงานในสำนักพระราชวัง ให้ตื่นจากการหลับใหลจากการถูก “แช่แข็ง” โดยคณะราษฎร

นอกจากนี้ ไม่เพียงแค่นี้ หม่อมทวิวงศ์ถวัลยศักดิ์ ที่เข้ามาเป็น “หัวขบวน” ในการขับเคลื่อนงานสำนักพระราชวัง บรรดาเสนาบดีสำนักพระราชวังในยุคต้นทศวรรษ 2490 ยังเป็นช่วงเวลาที่มีการผลัดเปลี่ยน “รุ่น” ของกลุ่มคนที่เข้ามาทำงาน โดยการเลือกเฟ้นของบรรดาข้าราชการอาวุโส อาทิ พระยานุรักษ์ราชมณเฑียร (ก๊าด วัชโรทัย) หัวหน้ากองวัง ที่เริ่มเสาะหาลูกหลานของคนมีเชื้อมีแควให้เข้ามารับราชการในตำแหน่งที่เคยยกเลิกไป เช่น มหาดเล็ก ตำรวจวัง⁴⁸ ราชินิกุลบางคนตัดสินใจโอนย้ายเข้ามารับราชการในสำนักพระราชวังโดยการชักชวนของญาติพี่น้อง เช่น ม.ร.ว. แสงสุรย์ ลดาวัลย์ ที่โอนย้ายจาก กองช่างวิทยุ กรมไปรษณีย์โทรเลขที่แม่ฮ่องสอน เพื่อเข้ามาทำงานด้านธุรการ

⁴⁵ บรรดาศักดิ์ “หม่อม” ในที่นี้หมายถึง หม่อมราชวงศ์ชาย ที่รับราชการมีความดีความชอบ ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น “หม่อมราชินิกุล” โดยจะมีอิสริยยศต่ำกว่าพระองค์เจ้า แต่สูงกว่าหม่อมเจ้า ขณะเดียวกัน หากเทียบชั้นบรรดาศักดิ์ “หม่อม” ก็อบรรดาศักดิ์แรกที่ข้าราชการชั้น หม่อมราชวงศ์ จะได้รับพระราชทาน โดยบรรดาศักดิ์ “หม่อม” จะสูงกว่า “หลวง” และเทียบเท่ากับ “พระ” ดังนั้น ข้าราชการที่เป็น หม่อมราชวงศ์ชาย เมื่อรับราชการมีความดีความชอบถึงขั้นจะเป็น “หม่อม” แล้วได้เลื่อนขึ้นเป็น “พระยา” เลย.

⁴⁶ *ประเพณีในพระราชสำนัก (บางเรื่อง)*, หน้า (3).

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า (2), (64).

⁴⁸ เฉลิมศักดิ์ งามโกมุต, *เรื่องหลังจากวังหลวง* (กรุงเทพฯ: นิตยสาร โอม, 2536), หน้า 21.

หนังสือใน พ.ศ. 2491 โดยการชักชวนของ ม.ร.ว. สลึง ลดาวัลย์ (นายชิต หุ้มแพร) ผู้อำนวยการกองมหาดเล็ก⁴⁹ และกลายเป็นกรมวังผู้ช่วย ทำหน้าที่ค้นคว้ารวบรวมเรื่องราวพระราชพิธีโบราณต่างๆ แก่หม่อมทวิวงศ์วลัยศักดิ์ การพระราชพิธีใหญ่ในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2490 ไม่ว่าจะเป็นงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ช่วงต้นปี พ.ศ. 2493 (วันที่ 28-29 มีนาคม พ.ศ. 2493) และพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (วันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493) ล้วนถูกขับเคลื่อนโดยกรมวังรุ่นใหม่เหล่านี้ นี่นับเป็นการเตรียมราชสำนัก ก่อนการเสด็จนิวัติประเทศไทยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในช่วงปลาย พ.ศ. 2494

ดังที่กล่าวก่อนหน้านี้นี้ เจ้านายที่ทรงมีบทบาทมากอีกพระองค์หนึ่งในกระบวนการฟื้นฟู ราชสำนัก (ที่เป็นการ “ภายใน”) ช่วงทศวรรษ 2490 ก็คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ซึ่งได้รับโปรดเกล้าสถาปนาให้ทรงกรมเป็น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ใน พ.ศ. 2493 และจะขึ้นมาเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แทนที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ที่สิ้นพระชนม์ไปใน พ.ศ. 2494 และดำรงตำแหน่งประธานองคมนตรีหลังจากนั้นสืบมา (พ.ศ.2495-2517) ทั้งนี้ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร นับเป็นเจ้านายที่ให้ความสำคัญกับแบบแผนธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิมของราชสำนักเป็นอย่างมาก ดังจะพบว่าเมื่อ ทรงขึ้นมาเป็นผู้สำเร็จราชการพระองค์รับสั่งให้เจ้าพนักงานมหาดเล็กต่างๆ ต้องนุ่งผ้าม่วงผ้าพื้น (โจงกระเบน) จากเดิมที่เจ้าพนักงานเหล่านี้แต่งตัวกันตามสะดวก ในการนี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จนิวัติประเทศไทย กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้กราบบังคมทูลเรียนพระราชปฏิบัติซึ่งก็โปรดทรงอนุมัติตามมติของกรมหมื่นพิทยลาภฯ⁵⁰ ทั้งนี้ ควรกล่าวด้วยว่า ในทัศนะของเจ้านายรุ่นเก่าที่เติบโตในราชการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ยังคงมองเห็นว่า “กรมวังรุ่นใหม่ไม่รู้ความเก่า”⁵¹ จำเป็นที่จะต้องให้คำแนะนำ อาจกล่าวได้ว่าแบบแผนปฏิบัติในสำนักพระราชวังในยุคของหม่อมทวิวงศ์วลัยศักดิ์ ถูกกำกับโดยบทบาทเจ้านายผู้ใหญ่ เช่น กรมหมื่นพิทยลาภฯ อีกชั้นหนึ่ง

โดยบทบาทนำของ กรมหมื่นพิทยลาภฯ พบว่ามีความพยายามฟื้นฟูธรรมเนียมปฏิบัติ ของราชสำนักที่สะท้อนความพยายามจัดวางความสัมพันธ์ (ใหม่) ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลในช่วงทศวรรษ 2490 ตัวอย่างเช่น การฟื้นฟูธรรมเนียมการพระราชทานตรา “จุลจอมเกล้า” ให้แก่บรรดาข้าราชการ ซึ่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ คือ หมุดหมายแห่ง ความจงรักภักดีและ

⁴⁹ ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ ป.ม., ท.จ.ว., ท.ช. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2536, หน้า 270.

⁵⁰ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์, หน้า 46.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

ความผูกพันแน่นไกล้ระหว่าง องค์พระมหากษัตริย์กับข้าราชการที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 (ดูรายละเอียดหัวข้อ 4.4.1) ทว่า ระบบสัญลักษณ์แห่งเกียรติยศนี้เสื่อมความศักดิ์สิทธิ์ลงไปมากนับตั้งแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงกับเคยถูกเปรียบเปรยว่า “เป็นผีที่ตายไปแล้ว”⁵²

ความพยายามฟื้นฟูความศักดิ์สิทธิ์ของตรา “จุลจอมเกล้า” เกิดขึ้นนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 ทั้งยังมีความยากลำบากไม่น้อยเนื่องจากในเวลานั้น “ทางพระราชสำนักไม่รู้จักข้าราชการ”⁵³ ทั้งนี้ กรมหมื่นพิทยลาภฯ คือ ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการวางแผนการได้รับพระราชทาน รวมถึงเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จนิวัติประเทศไทยแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ กรมหมื่นพิทยลาภฯ เป็นผู้พิจารณารายชื่อข้าราชการที่พึงได้รับพระราชทานร่วมกับพระองค์ด้วย⁵⁴ อนึ่ง นอกเหนือจากการฟื้นฟูตรา “จุลจอมเกล้า” ควรกล่าวด้วยว่า กรมหมื่นพิทยลาภฯ ยังมีความคิดที่จะให้มีการฟื้นฟูบรรดาศักดิ์แก่พ่อค้าจีน เพื่อมิให้เกิดการปะปนกับการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลต่างๆ แก่ข้าราชการ ข้อเสนอนี้ กรมหมื่นพิทยลาภฯ เคยเสนอต่อรัฐบาล หากแต่ไม่ได้รับการตอบสนองด้วยเห็นว่าเป็นสิ่ง “รุ่มร่าม ฟันสมัย”⁵⁵

บทบาทของกรมหมื่นพิทยลาภฯ พิทยลาภฯ ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงปฏิบัติการของกลุ่มคนใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ต่อกระบวนการฟื้นฟูเกียรติยศและอำนาจในทางวัฒนธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2490 ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ประทับอยู่ในประเทศไทยเป็นการถาวรแล้ว ต่อประเด็นนี้ อาจตั้งข้อสังเกตเชื่อมโยงการรัฐประหาร 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ที่เกิดขึ้นเพียงไม่กี่วันก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะเสด็จนิวัติกลับถึงประเทศไทย กล่าวคือ แม้เหตุการณ์นี้จะสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของราชสำนักและกลุ่มกษัตริย์นิยม หากแต่กระบวนการฟื้นฟูเกียรติยศของสถาบันพระมหากษัตริย์ ก็ยังคงดำเนินต่อไปในลักษณะ “เป็นการภายใน” และเป็นสิ่งที่บุคคลภายนอกอาจมองไม่เห็น ตัวอย่างเช่น การเกิดขึ้นของธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องการเงินปีของพระราชโอรสธิดา การตั้งผู้นำรัฐบาล-รัฐสภาให้เป็นสักขีในการประสูติของพระราชโอรสธิดา รวมถึงการที่รัฐบาลประกาศให้ทุกวาระที่มีการประสูติเป็นวันหยุดราชการ ฯลฯ⁵⁶ ธรรมเนียมปฏิบัติเหล่านี้ บ้างมีมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ บ้างก็เป็นการกำหนดขึ้นใหม่

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5, 27, 42.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

⁵⁶ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ความเป็นมาของคำว่า ‘นาถ’ ใน พระบรมราชินีนาถ”, *ฟ้าเดียวกัน*, 3 (3) (กรกฎาคม-กันยายน, 2548), หน้า 101-102.

ขณะเดียวกัน อาจตั้งข้อสมมุติฐานได้ว่า กระบวนการฟื้นฟูเกียรติยศของสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่เป็นการ “ภายใน” นี้ ส่วนหนึ่งยังตั้งอยู่บนฐานคิดของความพยายาม “กลับไปหารัชกาลที่ 5” (Return to Chulalongkorn) ซึ่งเป็นช่วงสมัยแห่งความรุ่งเรืองและความสำเร็จสูงสุดของราชวงศ์จักรี ไม่ว่าจะเป็นการฟื้นฟู “จุลจอมเกล้า” ความพยายามฟื้นฟูบรรดาศักดิ์ ตลอดจนทำในสิ่งที่รัชกาลที่ 5 ทรงเคยกระทำมาก่อน เช่น การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อคราวทรงผนวช ใน พ.ศ. 2499 ที่จะมิผลให้มีการเฉลิมพระนามคำว่า “นาถ” ต่อท้าย “สมเด็จพระราชินี” อันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติเดียวกับที่เคยมีการตั้ง “สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวรราชสวรินทร์” เมื่อคราวรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440⁵⁷ ทั้งนี้ ผู้ทูลเสนอความคิดนี้น่าจะเป็น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานองคมนตรี ซึ่งนิยมแบบแผนธรรมเนียมปฏิบัติในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะความเดิมแต่แรก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ กรมหมื่นพิทยลาภฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ระหว่างที่ทรงผนวช หากแต่ต่อมากลับเปลี่ยนพระราชประสงค์ โดยทรงเห็นควรโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทน จึงเป็นไปได้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงปฏิบัติตามคำแนะนำของกรมหมื่นพิทยลาภฯ⁵⁸

ดังที่กล่าวมา การเกิดขึ้นของธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ จึงสะท้อนพัฒนาการของกระบวนการฟื้นฟูเกียรติยศของสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วงทศวรรษ 2490 ซึ่งเกิดขึ้นโดยบทบาทของกลุ่มคนใกล้ชิดใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” โดยภาพรวมอาจกล่าวได้ว่า ตลอดช่วงทศวรรษ 2490 สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมาอย่าง “เป็นการภายใน” ก่อนที่ต่อมาจะได้รับการส่งเสริมอย่างเป็นทางการในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ดูหัวข้อ 3.2.3)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

⁵⁷ ครั้งนั้น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี ทรงได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่ง ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เฉลิมพระนามาภิไธย เป็น “สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ” เป็น สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระองค์แรกในประวัติศาสตร์ไทย.

⁵⁸ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ความเป็นมาของคำว่า “นาถ” ใน พระบรมราชินีนาถ”, *ฟ้าเดียวกัน*, หน้า 100.

2.2.3 สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย: กลุ่มก้อน-ตัวแสดงต่างๆ ในยุคต้นรัชกาลทศวรรษ 2490

1) พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี พระสหาย: ความสัมพันธ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ไม่ผิดนักหากจะกล่าวว่า “แก่นกลาง” และปฏิบัติการของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ช่วงต้นรัชกาลราวทศวรรษแรกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ยังอยู่ที่การสนับสนุนจากเจ้านาย-เชื้อพระวงศ์ที่มีบารมีและมีความสามารถสูง ตลอดจนการสร้างและธำรงรักษาเครือข่ายในกลุ่มเจ้านายด้วยตนเอง ไม่เพียงเท่านั้น ยุทธศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดคือ การแต่งงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทแห่งความพยายามรื้อฟื้นความมั่นคงให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์และให้กับเจ้านายราชสกุลมหิดลเอง อาจกล่าวได้ว่าความพยายามนี้ เริ่มเห็นชัดตั้งแต่การเสด็จนิวัติประเทศไทยเป็นครั้งที่ 2 ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ที่มีการจัดงานพบปะสังสรรค์ระหว่างเจ้านายและชนชั้นสูงเช่น ที่วังสระปทุม วัตถุประสงค์นั้นก็เพื่อแสวงหาหญิงสาวที่สมควรเป็นพระราชินีของรัชกาลที่ 8⁵⁹ จากนั้นที่ความทรงจำของเจ้านายคนนั้นกล่าวว่าในบัตรเชิญงานสโมสรสันนิบาตและงานลีลาศที่หรรษาที่สุดของกรุงเทพฯ ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จะเสด็จฯ เป็นองค์ประธาน ยังระบุให้นำธิดาที่เติบโตเป็นสาวแล้วสามารถออกงานลีลาศได้ไปด้วย⁶⁰ กระทั่งเมื่อเปลี่ยนผ่านรัชกาล ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ต้องเสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อที่สวิตเซอร์แลนด์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร พระปิตุลาและผู้สำเร็จราชการ ยังได้รวบรวมรายชื่อพระนามพระราชวงศ์และรายนามกุลสตรีที่มีคุณสมบัติเหมาะสมขึ้นทูลเกล้าถวายเพื่อจะได้ทรงมีโอกาสรู้จักต่อไป⁶¹

ไม่นานนักก่อนการเสด็จนิวัติประเทศไทยเป็นการชั่วคราว (พ.ศ. 2493) ราชสำนักประกาศเรื่องการหมั้นระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับ ม.ร.ว. สิริกิติ์ กิติยากร ธิดาใน ม.จ. นักขัตมงคล กิติยากร⁶² กับ ม.ล.บัว กิติยากร (ราชสกุลเดิมคือ สนิทวงศ์) ม.จ. นักขัตมงคล เป็นเจ้านายชั้นพระเจ้า

⁵⁹ Pual M. Handley, *The King Never Smiles: A Biography of Thailand's Bhumibol Adulyadej*, p. 69-70.

⁶⁰ ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไชยันต์) ปกมนตรี, *ก่อนเสด็จ ... ลับเลื่อนหาย*, หน้า 170.

⁶¹ เพ็ญศิริ จันทรประทีปฉาย และศรัณย์ ทองปาน, รวบรวม, “แปดสิบพรรษา 80 เรื่องราวพระเจ้าอยู่หัว”, *สารคดี*, 23(274) (ธันวาคม, 2550), หน้า 70 กระนั้นก็ตาม ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นที่รับรู้กันในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โปรดพระธิดาของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ.

⁶² พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ 5 พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ต้นราชสกุล “กิติยากร”.

หลานเธอฯ ในรัชกาลที่ 5 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองทรงรับราชการเป็นนายทหารมหาดเล็กประจำพระองค์รัชกาลที่ 7 และผู้ช่วยเสนาธิการทหารบกนับเป็นเจ้านายที่รุ่งเรืองในราชการระบอบเก่าพระองค์หนึ่ง ระหว่าง พ.ศ. 2475-2477 ทรงย้ายมารับราชการกระทรวงต่างประเทศ ตำแหน่งเลขานุการเอกสถานทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. สหรัฐอเมริกา ภายหลังการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ใน พ.ศ. 2477 ม.จ.นักขัตมงคล ตัดสินพระทัยลาออกจากราชการ เพราะไม่ต้องการทำงานรับใช้รัฐบาลคณะราษฎร

สำหรับราชสกุลกิติยากร กล่าวได้ว่าเป็นราชสกุลใหญ่ที่มีเครือข่ายสัมพันธ์กับเจ้านายราชสกุลต่างๆ มากมาย อาทิ เทวกุล สนิทวงศ์ ยุคล วรวรรณ ไชยวงศ์ รวมถึงตระกูลขุนนางเชื้อสายจีน เช่น โชติกเสถียร สารสิน ซึ่งราชสกุล-ตระกูลเหล่านี้ยังคงมีบทบาททั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจแม้ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นับเป็นเครือข่ายกลุ่มชนชั้นนำ-ผู้ดีเก่าโดยแท้จริง ต่อประเด็นนี้ ในแง่การอภิเษกสมรสเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงทำให้ราชสกุลกิติยากร มีความเหมาะสมอย่างยิ่ง การอภิเษกสมรสที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2493 ยังเป็นที่พอพระทัยของกรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในเวลานั้นด้วย เนื่องจากราคาของสมเด็จพระราชินี (หม่อมหลวงบัว กิติยากร) เป็นราชสกุล “สนิทวงศ์” ซึ่งเป็นสายมารดาของกรมขุนชัยนาทฯ (เจ้าจอม ม.ร.ว. เนื่อง ในรัชกาลที่ 5) ทั้งกรมขุนชัยนาทฯ และหม่อมหลวงบัว มีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องที่อายุห่างกัน⁶³

ช่วงเวลานี้ เครือญาติในราชสกุล “สนิทวงศ์” ทางสายมารดาของสมเด็จพระราชินีหลายคนได้เข้ามาสู่ใจกลางของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ไม่ว่าจะเป็น ม.ล. มณีรัตน์ สนิทวงศ์ (บุณนาค) ผู้เป็น “น้ำสาว” ในสมเด็จพระราชินี ที่จะเข้ามามีบทบาทสำคัญใน “ฝ่ายใน” ราชสกุลสนิทวงศ์ยังมี ม.ล. เดช สนิทวงศ์ เทคโนโลยีด้านเศรษฐศาสตร์สหกรณ์ ซึ่งต่อมาจะดำรงตำแหน่งองคมนตรี นายแพทย์ ม.ล. เกษตร สนิทวงศ์ นายแพทย์ใหญ่แห่งโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ต่อมาได้ดำรงตำแหน่ง เลขาธิการสภาอากาศไทย ทั้งสองมีศักดิ์เป็น “ลุง” ในสมเด็จพระราชินี นอกจากนี้ยังมี นายแพทย์ ม.ล. จินดา สนิทวงศ์ ซึ่งได้รับโปรดเกล้าให้เป็นนายแพทย์ประจำพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดย ม.ล.จินดา มีศักดิ์เป็น “น้ำชาย” ในสมเด็จพระราชินี

นอกจากนี้ การกระชับความสัมพันธ์ในเครือข่ายเจ้านายด้วยกันเองยังปรากฏผ่านพิธีการเช่น การสถาปนาพระราชวงศ์และการเลื่อนกรมเจ้านาย พิธีการนี้มักกระทำในคราวบรมราชาภิเษกเพื่อเป็น

⁶³ หม่อมหลวงบัว กิติยากร (สนิทวงศ์) เป็นบุตรสาวของ เจ้าพระยาวงศาอนุประพันธ์ (ม.ร.ว. สาทัน สนิทวงศ์) ผู้ซึ่งเป็นน้องชายของ เจ้าจอม ม.ร.ว.เนื่อง ในรัชกาลที่ 5 พระมารดาของพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร.

การแสดงถึงการยกย่องให้เกียรติเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ในอดีตพิธีการนี้ยังมีความหมายถึงการอวยยศเจ้านายเพื่อสร้างความภักดี สำหรับในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช สิ่งนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่าเจ้านายพระองค์ใดที่มีความสำคัญต่อราชวงศ์ และต่อรัชกาลใหม่ที่เพิ่งเปลี่ยนผ่าน โดยในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงสถาปนาพระราชวงศ์ โดยเลื่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เป็นกรมพระชัยนาทนเรนทร⁶⁴ เลื่อนพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมที่ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เลื่อนหม่อมเจ้าวิวัฒนไชยไชยันต์⁶⁵ ขึ้นเป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย เลื่อนหม่อมเจ้านักขัตมงคล กิติยากร ขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขัตมงคล และเลื่อนขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมที่ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ⁶⁶

ต่อมาใน พ.ศ. 2495 มีการสถาปนาพระองค์เจ้าต่างกรมอีกครั้งโดยเลื่อน พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลองภู อติตรองเสนาบดีกระทรวงกลาโหมสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งพ้นจากตำแหน่งราชการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ขึ้นเป็นกรมหมื่นอดิศรอุดมศักดิ์⁶⁷ และเลื่อนพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ขึ้นเป็น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์⁶⁸ ทั้งนี้ รายพระนามเจ้านายที่กล่าวมานี้ทุกพระองค์ยกเว้นกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ดำรงตำแหน่งเป็นองคมนตรีในช่วงกลางทศวรรษ 2490

อาจกล่าวได้ว่าการสถาปนาองคมนตรีหรือตำแหน่งที่ปรึกษาในพระมหากษัตริย์ซึ่งเคยมีมาแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือการฟื้นฟูและสร้างสถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่ายอย่างเป็นทางการขึ้นมาอีกครั้ง ทั้งนี้ หากพิจารณาผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้ นอกจากเจ้านายอาวุโสแล้ว พื้นเพขององคมนตรีในยุคต้นรัชกาลยังได้แก่ขุนนางข้าราชการในระบอบเก่า โดยเฉพาะนักกฎหมายสายอังกฤษที่สำคัญเช่นขุนนางสองพี่น้องแห่งตระกูล ณ สงขลา เจ้าพระยาศรัทธาธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) อดีตเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมสมัยรัชกาลที่ 7⁶⁹ และพระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา)

⁶⁴ หลังการสิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. 2494 กรมพระชัยนาทนเรนทร ได้รับการเลื่อนกรมขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร.

⁶⁵ พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ 4 พระองค์เจ้าไชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ต้นราชสกุล “ไชยันต์”.

⁶⁶ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, *อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*, หน้า 234.

⁶⁷ พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ 4 พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ต้นราชสกุล “สุขสวัสดิ์”.

⁶⁸ พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ 4 พระองค์เจ้าวรรณากร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ต้นราชสกุล “วรรณวรรณ”.

⁶⁹ เกี่ยวกับ เจ้าพระยาศรัทธาธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) องคมนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้เคยมีพระราชปรารภ กับนายอานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรีก่อนว่า “...เจ้าคุณศรีฯ เป็นครูสอนกฎหมายให้กับฉันในช่วงต้น

นอกจากนี้ บุคคลสำคัญอีกคนคือ พระยาศรีวิสารวาท (เทียนเลี้ยง สุนทรระกูล) อดีตปลัดทูลฉลอง กระทรวงต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 7 กลุ่มองคมนตรีที่เป็นนักกฎหมายอังกฤษเหล่านี้ นับว่ามีบทบาทสำคัญในการถวายคำปรึกษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ร่วมกับ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานองคมนตรี มาจนกระทั่งราวทศวรรษ 2500 เป็นอย่างน้อย

นอกจากตำแหน่งองคมนตรีที่อาจนับเป็นเครือข่ายวงในใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ แล้ว สืบเนื่องจากการเสด็จกลับมาประทับประเทศไทยเป็นการถาวรใน พ.ศ. 2494 ยังนำมาซึ่งความสำคัญของหน่วยงานในสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น สำนักราชเลขาธิการ โดยที่ในช่วงต้นรัชกาลผู้ที่มีบทบาทหลักในหน่วยงานนี้ก็คือนายชั้นผู้ใหญ่คือ ม.จ. วุฒินทรเทวัญ เทวกุล⁷⁰ ซึ่งนอกจากจะดำรงตำแหน่งราชเลขาธิการแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการคณะองคมนตรีด้วย⁷¹ อนึ่ง สำนักราชเลขาธิการในช่วงทศวรรษ 2490 ยังคงมีขอบข่ายงานที่เล็กหากแต่จะขยายตัวตามขอบข่ายแห่งสถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทเป็นผู้ประสานงานระหว่างพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลและหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และบุคคลทั่วไป ทั้งที่เป็นราชการแผ่นดินและการส่วนพระองค์ กระทั่งอาจกล่าวได้ว่า หน่วยงานนี้ยังเป็นที่รวมตัวของบุคคล-ตัวแสดงที่อยู่ในสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเครือข่ายมากมาย และจัดอยู่ในกลุ่มที่ได้ถวายงานรับใช้ใกล้ชิด

นอกเหนือจากกลุ่มก่อน-ตัวแสดงที่เป็นบรรดาเจ้านาย พระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี ซึ่งร้อยรัดอยู่บนความสัมพันธ์ที่เป็น “ทางการ” และ “กึ่งทางการ” กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว ความสัมพันธ์แบบ “ไม่เป็นทางการ” ในกลุ่มบุคคลใกล้ชิดในช่วงต้นรัชกาล ที่ควรกล่าวถึงก็เช่น สายสัมพันธ์จากงานอดิเรกความสนพระทัยในเรื่องดนตรีและกีฬา โดยแรกเริ่มสายสัมพันธ์นี้ยังคงเกาะกลุ่มอยู่ที่เจ้านายและพระบรมวงศานุวงศ์ ดังกรณี ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธ์เจ้านายชั้นพระนัดดาในรัชกาลที่ 4 ที่จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาจากเรื่องดนตรี สืบเนื่องจากเมื่อคราวสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 และ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช เสด็จนิวัติประเทศไทยเป็นครั้งที่ 2 ในช่วงปลาย

รัชกาล...” พระราชปรารภนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โปรดให้นายอนันต์ ปันยารชุน อัญเชิญมาบอกต่อแก่ รองศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ผู้เป็น “หลานตา” ของเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ.

⁷⁰ พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ 4 พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ต้นราชสกุล “เทวกุล”.

⁷¹ สำนักราชเลขาธิการ, *ประวัติสำนักราชเลขาธิการ*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2544).

พ.ศ. 2488 ในครั้งนั้น สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์⁷² ได้มีรับสั่งกับ ม.จ. การวิก จักรพันธุ์ ซึ่งมาเข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งบรมพิมาน พระบรมมหาราชวัง ว่า “รู้จักใครที่พามาคุยเล่นกันบ้างสิ” ครั้นเมื่อทราบว่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ทรงโปรดคนตรี ม.จ. การวิก จักรพันธุ์ จึงชวนพี่ชายลูกพี่ลูกน้องของตนคือ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ซึ่งเป็นนักประพันธ์เพลงของวงดนตรี กรมโฆษณาการ (วงสุนทราภรณ์) มาเข้าเฝ้าด้วย⁷³

ไม่เพียงแต่ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ ที่ถูกชักชวน เจ้านายอีกหลายพระองค์ที่เล่นดนตรีได้ อาทิ ม.จ. สุวินิต กิตติยากร (แตง) ม.จ. ชุมปกบุตร ชุมพล (แซ่กโซโฟน) ม.จ. ชิดชนก กฤดากร (กลอง) ม.จ. กมลีสาน ชุมพล (แซ่กโซโฟน) ม.จ. แหวจจักร จักรพันธุ์ (แบนโจ) ก็มาร่วมตัวกันร่วมเล่นดนตรีกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ เพื่อถวายความบันเทิง⁷⁴และเนื่องจากเจ้านายหลายพระองค์ที่ร่วมเล่นดนตรีล้วนมีพระชันษามากแล้ว บ้างก็ค่อนข้างสูงวัย นี้จึงเป็นที่มาของชื่อวง “ลายคราม” ในเวลาต่อมา⁷⁵ หลังจากนั้นกิจกรรมการทรงดนตรีนี้ ได้คลี่คลายพัฒนา มาเป็น วง “อ.ส. วันศุกร์” ใน พ.ศ. 2495 อย่างไรก็ตาม สำหรับ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ หลังจากที่ได้เข้าเฝ้าฯ ในครั้งแรกในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2488 จากนั้นก็ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าเรื่อยมา และได้ตามไปสนองพระยุคลบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่สวิตเซอร์แลนด์

โดยภูมิหลัง ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เป็นโอรสในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ออสคาญทิศน์ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ อดีตองคมนตรีในรัชกาลที่ 6 และราชเลขาในรัชกาลที่ 7 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองรัฐบาลได้ทูลเชิญ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ขึ้นเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการ (พ.ศ.2477-2478) องค์แรกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในฐานะลูกหลานเจ้านาย ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ เคยมีโอกาสถวายการรับใช้ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับโปรดเกล้าฯ พระราชทานทุนส่วนพระองค์ไปศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกาตั้งแต่

⁷² ได้รับสถาปนาพระยศนี้ใน พ.ศ. 2481.

⁷³ อนุสรณ์ หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธุ์ ป.ม., ท.ช., ท.จ.ว. เนื่องในพิธีพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2554, หน้า 156.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157

⁷⁵ หากพิจารณารายชื่อสมาชิกวง “ลายคราม” ในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2490 จะเห็นได้ว่ายังคงจำกัดวงอยู่ในกลุ่มเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ดังปรากฏรายพระนามและรายชื่อ ได้แก่ ม.จ. วิมาทิตย์ ธิพัฒน์ ม.จ. แหวจจักร จักรพันธุ์ ม.ล. เดช สนิทวงศ์ ม.จ. กมลีสาน ชุมพล ม.จ. ชุมปกบุตร ชุมพล ม.ล. อุดม สนิทวงศ์ ม.ร.ว. พงศ์อมร กฤดากร ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายสุรเทิน บุนนาค ม.ล.ประพันธ์ สนิทวงศ์ โดยมี ม.จ. ขจรจบเกียรติคุณ กิตติยากร และ ม.จ. มุรธาภิเษก โสณกุล เป็นนักร้องยืนโรงประจำวง คุรายละเอียดยกใน ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไชยันต์) ปกมนตรี, เขียนถึง สมเด็จพระ (กรุงเทพฯ : เลมอนที, 2547).

ระดับมัธยมศึกษาและย้ายมาศึกษาด้านการเกษตรที่ฟิลิปปินส์ ตามพระราชประสงค์ของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ เริ่มกลับมารับราชการ พ.ศ. 2480 ในกรมเกษตร และการประมง ทั้งต่อมายังมีโอกาสรับทุนกระทรวงไปศึกษาต่อด้านการเกษตรในระดับปริญญาโทที่ สหรัฐอเมริกา⁷⁶ นับเป็นข้าราชการ “ชั้นนำ” ของกระทรวงเกษตรฯ ในยุคนั้น

นอกจากนี้ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ ยังมีความสนพระทัยในเรื่องดนตรีเป็นอย่างยิ่ง ท่านทรง เป็นนักประพันธ์เพลงในยุคแรกเริ่มของการมีเพลงไทยสากล การได้เข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล และ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ครั้งแรกสุดก็ในฐานะนักแต่งเพลงสมัครเล่น การได้ พบกันในครั้งนี้ (และต่อๆ มา) จะเป็นเรื่องที่ถูกพระชะตาและต้องพระราชอัชฌาศัยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะแก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ที่ทรงสนพระทัยการทรงดนตรี พระองค์ได้พระราชทานทำนองเพลงพระนิพนธ์ให้ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ มาใส่คำร้องจนเป็นที่รู้จัก ในชื่อเพลงแสงเทียน ยามเย็น และสายฝน ทั้งสามเพลงได้รับพระราชทานให้ออกบรรเลงในงานลีลาศ สวนอัมพร และได้ออกสถานีวิทยุกรมโฆษณาการ⁷⁷

ด้วย สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช มีความต้องพระราชอัชฌาศัยและไว้วาง พระราชหฤทัย ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ เป็นอย่างมาก ภายหลังจากเสด็จสวรรคตของสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ จึงทรงขอให้ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ ทำหน้าที่มหาดเล็กกิตติมศักดิ์ตามเสด็จฯ และถวายการรับใช้พระเจ้าอยู่หัว พระองค์ใหม่ที่สวิสเซอร์แลนด์⁷⁸ ระหว่าง พ.ศ. 2490-2493 ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ ตามเสด็จไปรับ สนองพระยุคลบาทที่เมืองโลซานน์ สวิสเซอร์แลนด์ 2 ครั้ง โดยในครั้งหลังใช้เวลาจนถึง 1 ปี 4 เดือน⁷⁹ ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความใกล้ชิดสนิทสนมกับ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ เป็นอย่างมาก ดังจะพบว่าใน พ.ศ. 2493 ภายหลังจากพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส (28 เมษายน พ.ศ.

⁷⁶ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ ม.จ.ก., ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2537, หน้า 10-11.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

⁷⁸ ที่เมืองโลซานน์ ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ม.จ. จักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธ์ ทำหน้าที่มหาดเล็กกิตติมศักดิ์ควบคู่กับ เจ้านายอีกพระองค์หนึ่ง คือ ม.จ. มุรธาภิเษก โสณกุล ซึ่งเป็นน้องชายของ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทั้งนี้ ม.จ. มุรธาภิเษก นับเป็นเจ้านายอีกพระองค์หนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรง ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก และน่าจะเป็น “ตัวเชื่อม” ระหว่างราชสำนักที่โลซานน์ กับพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ที่กรุงเทพฯ คุรยละเอียดใน ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไชยันต์) ปกมนตรี, เขียนถึงสมเด็จพระ

⁷⁹ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ ม.จ.ก., ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2537, หน้า 13.

2493) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระราชินี ได้เสด็จไปพักผ่อนพระราชอิริยาบถ อย่าง เจริญฯ ณ วังไกลกังวล หัวหิน โดยอาจถือว่าเป็นการ “สันนิมุน” (ก่อนที่จะเสด็จกลับมาประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก) ในการนี้มีพระบรมราชานุญาต ให้ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ และหม่อมวิภา จักรพันธุ์ (เก่งระดมยิง) พระชายา ตามเสด็จฯ ด้วย⁸⁰

นอกจากสายสัมพันธ์ในฐานะเชื้อพระวงศ์ที่สามารถเชื่อมต่อกับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดีแล้ว ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ ยังมีสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับกับคณะรัฐประหาร 2490 ด้วยสถานะ “ลูกเขย” น.อ. หลวงกาจสงคราม (กาจ กาจสงคราม) อดีตคณะราษฎรหนึ่งในแกนนำคณะผู้ก่อการรัฐประหาร 2490 นอกจากนี้ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ ยังมีความใกล้ชิดกับนายทหารที่ร่วมทำรัฐประหารอย่าง พ.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ยศในขณะนั้น) ผู้บัญชาการกรมทหารราบที่ 1 รักษาพระองค์ และ พ.ท. ถนอม กิตติขจร (ยศในขณะนั้น) ผู้บังคับการกรมทหารบกที่ 11 เนื่องจาก ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ เคยเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยรุ่นเดียวกับ พ.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ หากแต่ได้ออกกลางคันเพื่อไปศึกษาต่อต่างประเทศ ทั้งสมัยเรียนก็ยังคงมีความคุ้นเคยกับ พ.ท. ถนอม กิตติขจร เป็นพิเศษ ด้วยสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับทั้งราชสำนักและผู้นำทหารในเหตุการณ์รัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จึงเป็นผู้นำ น.อ. หลวงกาจสงคราม ผู้เป็น “พ่อตา” ไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการ เพื่อขอให้ทรงลงพระนามประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับ (ชั่วคราว) พ.ศ. 2490⁸¹ หลังจากนั้นคณะรัฐประหารยังส่ง ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ เป็นผู้แทนไปรายงานต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ โลซานน์ สวิตเซอร์แลนด์ ด้วย

จะเห็นได้ว่า สถานภาพบทบาทของ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ มีความซับซ้อนในหลายมิติ ท่านเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ บนสายสัมพันธ์ที่ “ไม่เป็นทางการ” มากกว่า “ทางการ” ด้วยสถานะที่เป็นทั้ง เชื้อพระวงศ์ ข้าราชการกระทรวงเกษตรฯ พระสหายทรงดนตรีมหาดเล็กกิตติมศักดิ์ และผู้เชื่อมต่อกับคณะรัฐประหาร ข้อเท็จจริงนี้สะท้อนลักษณะ “อิสระเชิงสัมพัทธ์” (Relative Autonomy) ที่ดำรงอยู่ในบุคคลคนเดียว ขณะเดียวกันปฏิเสธไม่ได้ว่า ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญสิรินับตัวแสดงใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ที่ไม่เฉพาะแต่เพียงใน

⁸⁰ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมวิภา (จักรพันธุ์) เก่งระดมยิง ต.ช., จ.ม. (2548), ไม่มีเลขหน้า.

⁸¹ กล่าวกันว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ ถูกร่าง โดย น.อ. หลวงกาจสงคราม และนำไปซ่อนไว้ใต้ตุ่มแดง จึงเรียกในชื่อล้าลองว่า “รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม” หรือ “รัฐธรรมนูญฉบับตุ่มแดง” ขณะที่บางกระแสระบุว่าผู้ร่าง คือ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ในการลงนามรับรองใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ มีผู้สำเร็จราชการเพียงพระองค์เดียวที่ลงนามรับรอง คือ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ขณะที่ผู้สำเร็จราชการอีกคนหนึ่ง คือ พระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา) มิได้ลงนามรับรอง ดูสัมภาษณ์ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ใน “Paradoxocracy ประชาธิปไตยไทย”, (YouTube) เผยแพร่เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2557.

ยุคต้นรัชสมัย เพราะสายสัมพันธ์นี้ได้ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องยาวนานแม้สถานการณ์การเมืองและบริบททางสังคมจะเปลี่ยนไป (ดูเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ในบทที่ 4 และ 6)

นอกจากนี้ ลักษณะสายสัมพันธ์ที่ “ไม่เป็นทางการ” ที่ปรากฏผ่านงานอดิเรกประเภทดนตรี-กีฬา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังอาจเห็นได้จากกรณีของ ม.จ. ภิศเดช รัชนิ เจ้านายผู้นิยมในกีฬาเรือใบ และได้้นำความนิยมนี้นามสู่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 กระนั้น จากจุดเริ่มต้นที่ “ไม่เป็นทางการ” พระสหายผู้เล่นเรือใบท่านนี้จะมีบทบาทในฐานะผู้สนับสนุนงานด้านการพัฒนาของราชสำนัก อันเป็นการขยายงานของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” อย่างกว้างขวาง ดังจะได้กล่าวถึงประเด็นนี้ต่อไป (ดูหัวข้อ 4.3)

2) นักการเมืองกษัตริย์นิยม

นอกจากกลุ่มก้อน-ตัวแสดง ที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง องคมนตรี ดังที่กล่าวมาแล้ว สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย ในช่วงทศวรรษ 2490 ยังมีองค์ประกอบของกลุ่มนักการเมืองกษัตริย์นิยมที่ชัดเจนมากกว่ายุคใดๆ ดังที่กล่าวก่อนหน้านี้ นักการเมืองกษัตริย์นิยม ก่อตัวขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรมช่วงประมาณหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายใต้อิทธิพลของ “คืนดีกับเจ้า” โดยกลุ่มที่มีบทบาทเด่นชัดที่สุดได้แก่ นายควง อภัยวงศ์ และ สองพี่น้องตระกูลปราโมช ม.ร.ว. เสนีย์ และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ทั้งสามคือผู้มีส่วนร่วมก่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์ใน พ.ศ. 2489

กรณีนายควง อภัยวงศ์ หรือ หลวงโกวิทอภัยวงศ์ แม้จะเป็นหนึ่งในคณะราษฎรผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 หากแต่ก็เป็นผู้ที่ถูกชักชวนให้เข้าร่วมในภายหลังและไม่ใช่ แกนนำผู้ก่อการ นายควงขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่ 2 ช่วง คือช่วงท้ายสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2487-2488 หลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และหลังรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ที่คณะรัฐประหารเชิญ นายควงหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี แต่ก็เพียงช่วงระยะเวลาสั้นๆ ก่อนที่นายควงจะถูกคณะนายทหารชุดเดียวกันบีบให้ออกจากตำแหน่ง หากพิจารณาโดยหยาบๆ ช่วงจังหวะการ “ขึ้น” ในทางการเมืองของนายควง นับเป็นการสับเปลี่ยนดุลอำนาจการเมืองที่โน้มเอียงไปในทาง “โปรเจ้า” และกษัตริย์นิยม

ด้วยพื้นฐานของ นายควง อภัยวงศ์ ที่มาจากครอบครัวศักดินา เป็นบุตรของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์) ตระกูลเจ้าประเทศราชที่เคยปกครองเขมรส่วนนอก การหันกลับมาสมานทานแนวคิดกษัตริย์นิยมจึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานทางภาววิสัยที่เข้าใจได้ นอกจากนี้ภาพลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ของนายควงก็หาใช่บุคคลที่ต่อต้านเจ้านาย ไม่ว่าจะเป็นภาพจำเรื่องที่นายควงลากรดพระที่นั่ง (รถเจ๊ก) ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 เมื่อคราวเสด็จประพาสงาน

ฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2481 ครั้งเสด็จนิวัติประเทศไทยครั้งที่ 1 หรือการที่นายควงมีโอกาสดำเนินไปเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชะ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี (พระอิสริยยศเดิมหลังสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 และสมเด็จพระราชินี) ที่เกรน โนล์ ประเทศอังกฤษ ซึ่งหลังจากที่ได้เข้าเฝ้าฯ กล่าวกันว่าความคิดความอ่านของนายควงได้เปลี่ยนไปมาก นายควงมักจะบ่นกับคนที่ชอบพอกันและญาติๆ ว่า “เรามันผิดไปเสียแล้วควรจะถวายพระราชอำนาจคืน” และก็เป็นช่วงสมัยที่นายควงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (1 สิงหาคม 2487-31 สิงหาคม 2488) ที่มีการปล่อยตัวพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร จากที่คุมขัง เรื่องนี้ สมเด็จพระพันวาอัยิกา เจ้า ทรงโสมนัสย์ยังนึก ทรงเรียกนายควงไปเฝ้าและประทานคุมเช็ดทองคำหนึ่งสำหรับ เพื่อตอบแทนความดีความชอบ⁸²

หากเปรียบเทียบกับรัฐบาลชุดต่างๆ ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลนายควงมีความเป็นมิตรและเป็นที่ยอมรับของพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ดังพระทศนะของ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ที่ทรงเห็นว่าคณะรัฐมนตรีที่ดีที่สุดคือ คณะรัฐมนตรีของรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ของนายควง หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ซึ่งประกอบไปด้วยผู้รู้ ผู้ซื่อสัตย์ สุจริต เป็นส่วนมากแต่ละคนได้ว่าการตามความถนัด⁸³ การถูกบังคับให้ต้องลาออกเพื่อหลีกเลี่ยงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีให้แก่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2491 จึงเป็นความไม่พอใจร่วมทั้งของนายควงและทางราชสำนัก ความไม่พอใจนี้เดินมาสู่จุดสูงสุดในเหตุการณ์ “รัฐประหารเงียบ” 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 เพราะการรัฐประหารที่ล้มล้างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 และยกเลิกการเมืองระบบรัฐสภาที่ยังคงมีบทบาทของนักการเมืองฝ่ายกษัตริย์นิยมเป็นตัวแสดงสะท้อนการยุติภาวะการแบ่งสันอำนาจกับฝ่ายกษัตริย์นิยมในรัฐสภา

หลังรัฐประหารเงียบ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 พื้นที่ทางการเมืองในรัฐสภานายควง หดหายไป หากแต่นายควงกลับมีพื้นที่ใหม่ในปริภูมิพลของราชสำนัก กิจกรรมงานรื่นเริงประเภทดนตรี-ลีลาศ ที่จัดขึ้นในทุกค่ำคืนวันอังคาร ช่วง 3-4 ปีแรกหลังการเสด็จนิวัติประเทศไทย ซึ่งเป็นช่วงที่ยังมีพระราชภารกิจไม่มากนัก การพระราชทานจัดเลี้ยงเฉพาะ “คนใน” ที่มีเพียงพระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรีและครอบครัว ราชองครักษ์ ตลอดจนข้าราชการบริพารใกล้ชิด จะมีนายควงเข้าร่วมเป็นสมาชิกประจำ ทั้งนี้ นายควงได้กลายเป็นโฆษกงานผู้มีทักษะโวหารในการสร้างความตกลงขบขันให้ทรงพระสำราญ บ่อยครั้งที่นายควงมักคิดจัดรายการำขันให้ทอดพระเนตร จนได้รับสมญานามจากผู้ใกล้ชิด

⁸² จรี เปรมศรีรัตน, *กำเนิดพรรคประชาธิปัตย์ 6 เมษายน พ.ศ. 2489* (2550), หน้า 69-70, 84.

⁸³ สุตักษณ์ ศิวรักษ์, *เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามที่สนะ ส.ศิวรักษ์*, หน้า 42.

ว่า “ตกลงหลวง”⁸⁴ จนเป็นที่กล่าวกันว่าในโอกาสพระราชทานเลี้ยงในคืนวันอังคาร หากคราใดที่มีนาย
หลวงเข้าเฝ้าด้วยความครึกครื้นจะเพิ่มขึ้น⁸⁵

สำหรับสองพี่น้องตระกูลปราโมช คือ ม.ร.ว. เสนีย์ และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยชาติ
กำเนิดถือเป็นเชื้อสายราชินิกุล⁸⁶ ทว่า นับเป็นราชวงศ์ชั้นปลายแถว หากแต่ก็มีภูมิความรู้และการศึกษา
สูง ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช สำเร็จการศึกษาทางด้านกฎหมายจากมหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ด และ
เนติบัญญัติอังกฤษสำนักสำนักเกรย์อิน เคยรับราชการเป็นตุลาการจนถึงระดับผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์
ก่อนที่จะถูกส่งไปเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตันใน พ.ศ. 2484 ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2
ม.ร.ว. เสนีย์ เป็นเป็นหัวหน้าเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาจึงมีความสัมพันธ์กับ นายปรีดี พนมยงค์ และ
ถูกเชิญให้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีช่วงหลังสงคราม อย่างไรก็ตาม หลังสงครามเลิกใหม่ๆ เนื่องจาก
อังกฤษไม่ยอมติดต่อกับรัฐบาลไทย ต้องการติดต่อกับเพียงนายปรีดีความขัดแย้งนี้จึงเป็นลักษณะ
“ปิ่นเกลียวกัน” เป็นเหตุให้ทั้งสองมีความขัดแย้งกันที่สุดในที่สุด⁸⁷

หลังรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช มีส่วนร่วมในการร่าง
รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับ “โปรเจ้า” มากที่สุดนับตั้งแต่หลัง
เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แน่นนอนว่า ม.ร.ว. เสนีย์ ไม่ได้ต้องการหวนกลับไปสู่ระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หากแต่ยืนยันในจุดยืนความเป็นนักการเมืองกษัตริย์นิยม เช่นที่สนะที่ว่า
สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยป้องกันอำนาจเผด็จการ อาจกล่าวได้ว่า ม.ร.ว. เสนีย์
นิยมระบอบประชาธิปไตยที่มีแนวโน้มไปทางเพิ่มพระราชอำนาจให้กับพระมหากษัตริย์ ดังถ้อยแถลง
ครั้งหนึ่งของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ที่ว่า “... ระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมืออัน
ทรงประสิทธิผลที่สุดไว้ให้เราป้องกันเผด็จการ トラบ ใดที่อำนาจสูงสุดยังอยู่ที่พระมหากษัตริย์ และ
ฉะนั้นจึงปลอดภัยจากเงื้อมมือของพวกมักใหญ่ใฝ่สูงในทางการเมืองแล้ว トラบ นั้นก็จะไม่มีความ
ปรารถนาในหมู่นักการเมืองที่เป็นจอมเผด็จการ ...”⁸⁸

⁸⁴ ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไขชันท) ปกมนตรี, เขียนถึงสมเด็จ, หน้า 73, 75.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

⁸⁶ ม.ร.ว. เสนีย์ และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นโอรสในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ (พระนามเดิมหม่อมเจ้า
คำรบ) ซึ่งเป็นพระโอรสใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้นที่ 2 พระองค์เจ้าปราโมช กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ต้นราชสกุล
“ปราโมช”.

⁸⁷ วันชัย ดันดิวิทยาพิทักษ์, “100 ปี ของราษฎรไทย ชื่อ ปรีดี พนมยงค์”, *สารคดี*, 1(182) (เมษายน, 2543).

⁸⁸ เกษียร เตชะพีระ, “ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ที่มาและที่ไป”, *ฟ้าเดียวกัน*, 9(1)
(มกราคม-มีนาคม, 2554), หน้า 97.

เช่นเดียวกับ นายควง อภัยวงศ์ การรัฐประหาร 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ทำให้บทบาทการเมืองในรัฐสภาของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นอันต้องยุติ ช่วงเวลานี้ ม.ร.ว. เสนีย์ ได้ผันตัวเองเข้าไปใกล้ชิดกับปริมณฑลของราชสำนักเช่นกัน ด้วยความสามารถด้านดนตรี ม.ร.ว. เสนีย์ ได้เข้ามาเป็นสมาชิกวง “ลายคราม” ใน พ.ศ. 2497 ทั้งนี้ ม.ร.ว. เสนีย์ น่าจะเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยและได้รับพระราชทานความใกล้ชิดสนิทสนมไม่น้อย ดังจะพบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เคยเสด็จประพาสและมาเสวยพระกระยาหารที่บ้านเอกมัยของ ม.ร.ว. เสนีย์ ถึง 2 ครั้งใน พ.ศ. 2497 และในปีเดียวกัน ม.ร.ว. เสนีย์ ก็ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ 2 ซึ่งเป็นลำดับชั้น “สูงมาก” ที่บุคคลทั่วไปจะมีโอกาสได้รับพระราชทาน นอกจากนี้ ม.ร.ว. เสนีย์ ยังระบุไว้ในอัตชีวประวัติของตนว่าใน พ.ศ. 2498 ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จประพาสภาคอีสาน ตน (ม.ร.ว. เสนีย์) ได้มาเข้าร่วมเฝ้าพระราชวัง⁸⁹

จะเห็นได้ว่าบทบาทของ ม.ร.ว. เสนีย์ ไม่ต่างกับมหาดเล็กกิตติมศักดิ์ สถานภาพของ ม.ร.ว. เสนีย์ ในราชสำนักช่วงปลายทศวรรษ 2490 คือบุคคลที่สามารถ “เข้าออกออกใน” ได้ กระนั้นก็ตาม ความใกล้ชิดระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กับ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ไม่เป็นที่พึงพอใจนักของจอมพล ป.พิบูลสงคราม นอกจากนี้ การที่ ม.ร.ว. เสนีย์ เข้ามาใกล้ชิดราชสำนัก ยังมีส่วนทำให้ราชสำนักมีช่องทางในการติดต่อพูดคุยกับสหรัฐอเมริกาได้ง่ายขึ้น เนื่องจาก ม.ร.ว. เสนีย์ มีสายสัมพันธ์กับทำเนียบขาวในฐานะอดีตเอกอัครราชทูตประจำวอชิงตัน ดี.ซี. มาก่อน สิ่งนี้เกิดขึ้นบนข้อเท็จจริงที่สหรัฐอเมริกาซึ่งให้การสนับสนุนทั้งจอมพล ป. พิบูลสงคราม พล.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ได้สังเกตเห็นถึงศักยภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่สามารถหิบบงูขึ้นมาใช้เป็น “สัญลักษณ์” ในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ได้เป็นอย่างดี⁹⁰

ด้าน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ทศนะและท่าทีในการแสดงตัวเป็น “กษัตริย์นิยม” ของราชนิกุลผู้นี้ นับว่ามีความน่าสนใจ เช่น ความเข้าใจในสถานะ “เจ้าปลายแถว” ของตน ที่ถึงแม้จะมีความสามารถเฉลียวฉลาดเพียงใด หากแต่คงไม่ได้ดิบได้ดีนักภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้ ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นาน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ยังเคยแสดงทัศนะของตนว่าต้นตอที่จะมีส่วนได้ในผลบุญหรือผลประโยชน์จากประชาธิปไตย กรณีของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เอาเข้าจริงแม้จนกระทั่งช่วงต้นทศวรรษ 2490 ก็ยังไม่ได้ประกาศตนเป็นนักการเมืองกษัตริย์นิยมอย่างเข้มแข็ง ด้วย

⁸⁹ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, *ชีวลิขิต*, หน้า 103-104.

⁹⁰ ดูรายละเอียดประเด็นนี้ใน ฉัฐพล ใจจริง, “พระบารมีปกเกล้าฯ ใต้เงาอินทรี: แผนสงครามจิตวิทยาอเมริกันกับการสร้างสถาบันกษัตริย์ให้เป็น ‘สัญลักษณ์’ แห่งชาติ”, ใน *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปกษัตริย์วิเทศนิยม (พ.ศ. 2475-2500)* (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556).

เพราะยังไม่มั่นใจแนวโน้มทางการเมืองและสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสังคมการเมืองไทย⁹¹

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า การประกาศตนเป็นฝ่ายนิยมกษัตริย์ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้เกิดขึ้นเมื่อ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ จับกระแสอารมณ์ผู้คนในสังคมที่เริ่มตระหนักถึงการมีอยู่จริงของสถาบันจารีตอันเก่าแก่นี้ พร้อมๆ กับอารมณ์ฉุนเฉียว และภาพอนาคตขององค์พระมหากษัตริย์ที่จะเสด็จนิวัติคืนสู่ประเทศไทยในไม่ช้า ทั้งนี้ ความรู้สึกดังกล่าวน่าจะเกิดขึ้นราว พ.ศ. 2493 ด้วยเป็นที่พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จนิวัติประเทศไทยเป็นการชั่วคราวพร้อมด้วยพระคู่หมั้น ม.ร.ว. สิริกิติ์ กิติยากร เพื่อมาประกอบพระราชกรณียกิจถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (วันที่ 28-29 มีนาคม พ.ศ. 2493) และในระหว่างที่ทรงประทับในประเทศไทยได้มีพระราชพิธีสำคัญ คือ พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส (วันที่ 28 เมษายน 2493) และพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (วันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493) ตามโบราณราชประเพณี เหตุการณ์และพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมา ล้วนปลุกฟื้นความรู้สึกถึงการมีอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม

ต่อประเด็นนี้ เราจึงเห็นท่าทีการประกาศตนเป็นฝ่ายนิยมกษัตริย์ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ อย่างชัดเจนในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการป่าวประกาศว่าจะบวชเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลในพระราชพิธีถวายพระเพลิงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยเป็นการประกาศลงหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์⁹² ในปีต่อมา (พ.ศ. 2494) ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้ลงบทความในคอลัมน์ “เก็บเล็กผสมน้อย” ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ⁹³ แสดงความอาลัยถึงการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ข้อเขียนชี้ชวนให้เห็นถึงใกล้ชิดความผูกพันที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์

⁹¹ สายชล สัตยานุรักษ์, *คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม “ความเป็นไทย” เล่ม 1 ยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 31, 72.

⁹² สละ ลิขิตกุล, *ในหลวงกับคึกฤทธิ์* (กรุงเทพฯ: สรรพศาสตร์, 2546), หน้า 74.

⁹³ การก่อตั้งหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ใน พ.ศ. 2493 นับเป็นโครงการทางการเมือง (Political Project) ในการแสดงตนเป็นฝ่ายนิยมกษัตริย์ในแบบของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ อย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากข้อบัญญัติใน “ธรรมนูญสยามรัฐ 10 ข้อ” ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ระบุไว้ตั้งแต่แรกตั้งหนังสือพิมพ์ โดยสิ่งที่ปรากฏในธรรมนูญข้อแรก คือ “1. หนังสือพิมพ์สยามรัฐเคารพบูชา สักการะองค์พระมหากษัตริย์ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใดๆ ในโลกในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นประมุขของชาติไทยและคนไทยตามระบอบประชาธิปไตย ใครคนหนึ่จะยิ่งใหญ่เพียงใด มีอำนาจราชศักดิ์เท่าไร จะตะต้องและละเมิดต่อพระองค์ ในทางที่จะทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติ และพระบรมเดชานุภาพไม่ได้ หนังสือพิมพ์สยามรัฐจะต่อต้านต่อสู้ทุกวิถีทาง ทุกๆ รูปแบบและด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมแรงของทุกๆ คน ที่ทำงานในหนังสือพิมพ์สยามรัฐนี้” ดูรายละเอียดใน สละ ลิขิตกุล, *ในหลวงกับคึกฤทธิ์*.

มีต่อกรมขุนชัยนาทฯ เนื้อหาบอกเล่าเหตุการณ์เมื่อคราวที่ กรมขุนชัยนาทฯ ทรงถูกสันติบาลขึ้นไปควบคุมตัวที่เมืองลำปาง เมื่อ พ.ศ. 2481 โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ซึ่งอยู่ในเหตุการณ์ครั้งนั้น⁹⁴ บอกเล่าความรู้สึกที่อุปมาคั่ง “เขามาจับเสด็จในกรมไปจากตักของผู้เขียน”⁹⁵ เช่นกันที่การแตงนวนินาย “สี่แผ่นดิน” ลงพิมพ์ในสยามรัฐเมื่อ พ.ศ. 2494 ซึ่งมีเนื้อหาเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ และให้ภาพสังคมที่จรรโลงไปด้วยพุทธศาสนา งานประเพณีพิธีกรรม และระบบความสัมพันธ์แบบรัฐที่ต่ำที่สูงอันทำให้ยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นยุคที่มี “ความสุข ความหวัง และความแน่นอน” สิ่งนี้ถูกนำเสนอภายใต้บรรยากาศของการช่วงชิงอำนาจที่ผู้ปกครองต่างต่อสู้กันรุนแรงอันเนื่องมาจากการสูญเสียฉันทมติ (Consensus) ชนชั้นนำไทย การหยาบหยาบแนวความคิดกษัตริย์นิยมจึงเกิดขึ้นในเวลา

นอกจากนี้ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ มีวิธีที่จะนำตัวเองเข้าไปผูกพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในแบบของตน ด้วยการสร้างความโดดเด่นให้เป็นที่ประจักษ์เพื่อให้ทรง “เห็น” และเกิดความประทับใจ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ มักใช้วิธีธรรมดาสามัญ เช่น การตามไปเฝ้ารับเสด็จฯ ในพื้นที่สาธารณะโดยปะปนในหมู่ประชาชนที่มารอชมพระบารมี หากแต่เพราะ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็น “คนดัง” ที่ใครๆ ต่างก็รู้จัก บางครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทอดพระเนตรเห็นก็จะทรงทักทายอย่างเป็นกันเองว่า “...มากับเขาเหมือนกันหรือ...”⁹⁶ และด้วยบทบาทการเป็นสื่อหนังสือพิมพ์ (สยามรัฐ) บ่อยครั้ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ จึงตามเสด็จฯ ไปเฝ้าแทน ณ ที่ต่างๆ แม้ไม่ได้มีหน้าที่เฝ้า เหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่สร้างความประทับใจแก่คณะตามเสด็จฯ จนเป็นที่กล่าวขวัญ คือ การเสด็จเยี่ยมเขียนราษฎรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2498 ที่จังหวัดอุบลราชธานี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ไปปรากฏตัวบนเวทีทำการแสดง “แอ่วลาว” ถวายให้ทอดพระเนตร พร้อมกับนายเลียง ไชยกาล อดีต ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานีหลายสมัยที่เป็นผู้เป่าแคนถวาย⁹⁷ สิ่งเหล่านี้คือวิธีการของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ในการสร้างความประทับใจที่ต่างจากใครๆ

จะเห็นได้ว่าในหมู่นักการเมืองกษัตริย์นิยม พวกเขามีได้มีเอกภาพในท่าทีและวิธีการ เข้าหาสถาบันพระมหากษัตริย์ ในขณะที่พรรคประชาธิปไตยเสียดูเลียบบทบาทไปจากการรัฐประหาร 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ราชสำนักได้กลายเป็นพื้นที่ใหม่ที่นักการเมืองอย่างนายควง อภัยวงศ์ และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ที่พึงพิง ตรงกันข้ามกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่เลือก

⁹⁴ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เคยดำรงตำแหน่งผู้จัดการธนาคารสยามกัมมาจล สาขาลำปาง เป็นเวลา 8 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2478-2485.

⁹⁵ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “เก็บเล็กผสมน้อย,” สยามรัฐรอบปี พ.ศ.2493 ฉบับพิเศษรอบปีแรก, หน้า 147.

⁹⁶ สละ ลิขิตกุล, ในหลวงกับคึกฤทธิ์, หน้า 123.

⁹⁷ ท่านผู้หญิงเจนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ทำเป็นกรรม, หน้า 124-125.

วิถีก้าวเดินของตัวเองแบบวีรชนเอกชน นับตั้งแต่แยกตัวออกจากพรรคประชาธิปัตย์ พร้อมๆ กับพยายามสถาปนาอุดมการณ์กษัตริย์นิยมที่โอบอิงอยู่กับอารมณ์ของผู้คนในสังคม การเลือกช่วงจังหวะที่จะประกาศตัวว่าเป็นกษัตริย์นิยมหรือไม่ ยังสัมพันธ์กับการประเมินพลังคู่ต่อสู้ เช่น การระดมระวั่งที่จะไม่สร้างความขุ่นใจให้แก่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงแรกๆ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ จึงพยายามไม่ประกาศตัวว่าเป็นฝ่ายนิยมกษัตริย์ ข้อเท็จจริงนี้เหล่านี้ สะท้อนลักษณะ “อิสระเชิงสัมพัทธ์” (Relative Autonomy) ของตัวแสดงในกลุ่มนักการเมืองกษัตริย์นิยมได้เป็นอย่างดี

ขณะเดียวกัน มุมมองจากบุคคลในสถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่ายที่เป็นแกนกลาง เช่น กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ต่อนักการเมืองกษัตริย์นิยม ก็อาจมิได้เป็นไปในทางสนับสนุนหรือเชิงบวกเสมอไป เอาเข้าจริงแล้วพวกเขาวิพากษ์วิจารณ์กันเองเป็นเรื่องปรกติดังจะพบว่าครั้งหนึ่ง พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานองคมนตรี ก็ยังทรงเคยปรารภกับนาย สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ผู้เป็นศิษย์ถึงสองพี่น้องตระกูลปราโมชไว้ว่า “...เสนีย์แก่เป็น โรคอวดดีของแกลคนเดียว ส่วนก็กฤทธิ มีเกฯ และดูถูกคนอื่นไปหมด...”⁹⁸

3) ข้าราชการสายวัง ในช่วงทศวรรษ 2490

ยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อาจกล่าวได้ว่าระบบข้าราชการกรมกองต่างๆ ยังเป็นที่กระจายตัวของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์มาก่อนมากบ้างน้อยบ้าง ด้วยเพราะแท้จริงแล้วระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือผู้สร้างระบบราชการ ในยุคที่คณะราษฎรเรืองอำนาจเป็นที่รับรู้กันว่าข้าราชการที่ใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ถูกลดทอนเบียดขับความสำคัญลงไป โดยเฉพาะใน โครงสร้างอำนาจที่สัมพันธ์กับการเมืองการปกครอง เช่น กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย เหล่าทัพต่างๆ อย่างไรก็ตาม ในแวดวงราชการซึ่งจะไม่เกี่ยวกับการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจโดยตรง อาทิ กระทรวงศึกษาธิการ ครูอาจารย์ในมหาวิทยาลัย กระทรวงเกษตรฯ สาธารณสุข ตลอดจนแวดวงข้าราชการตุลาการ ฯลฯ หน่วยงานกรมกองเหล่านี้ยังคงมีข้าราชการที่มีความใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ อาจเรียกข้าราชการกลุ่มนี้ได้ว่า “ข้าราชการสายวัง”

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับเป็นตัวอย่างชัดเจนที่ปรากฏกลุ่มคนเหล่านี้ ดังจะพบว่าอาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในช่วงทศวรรษ 2480 ล้วนเป็นชนชั้นสูงในระบอบเก่าไม่ว่าจะเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ที่ทรงเคยสอนวิชาประวัติศาสตร์ ก่อนจะมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ม.จ.ทองทิพฉาย ทองใหญ่ สอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร สอนวิชาภาษาอังกฤษ ม.จ. ขจรจบกิติ

⁹⁸ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามที่สนะ ส.ศิวรักษ์, หน้า 22.

คุณ กิติยากร สอนภาษาวิชาฝรั่งเศส ม.ล.ปิ่น มาลากุล สอนวิชาครู พระยาอนุমানราชชน สอนวิชา นิรุกติศาสตร์ พระยาอุปทิศศิลปศาสตร์ สอนวิชาวรรณคดีไทย” ฯลฯ เนื่องจากคณาจารย์เหล่านี้ล้วน เป็นผู้ที่มีชาติตระกูลและคุณวุฒิสูง การทำราชการจึงมิได้เป็นตำแหน่งข้าราชการประจำ ส่วนใหญ่ทำหน้าที่เป็นอาจารย์พิเศษ

กรณีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ยังปรากฏความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงไปถึง พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานองคมนตรี (พ.ศ. 2495-2517) เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 7 พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเคยดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ พระองค์เจ้าธานีฯ ยังเป็นผู้เริ่มต้นกราบบังคับทูลเชิญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มาพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2473 นอกจากนี้ ในอัตชีวประวัติของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล อดีตปลัดกระทรวงและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ยังระบุว่าหลังจากที่ตน สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ นอกจากงานในกรมวิชาการและหน้าที่เลขานุการส่วนพระองค์ของ พระองค์เจ้าธานีนิวัตแล้ว ตนยังต้องไปสอนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสัปดาห์ละ 12 ชั่วโมง ตามพระ บัญชาเสด็จในกรมเสนาบดี¹⁰⁰ ช่วงปลายทศวรรษ 2480-ต้นทศวรรษ 2490 สายสัมพันธ์ระหว่าง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กับพระองค์เจ้าธานีนิวัต น่าจะยังมีอยู่ไม่น้อย เห็นได้จากการที่ ม.จ. รัชฎาภิเษก โสณกุล ซึ่งเป็นน้องชายของพระองค์เจ้าธานีฯ ดำรงตำแหน่งเป็นอธิการบดี (พ.ศ. 2487- 2492)

ต้นทศวรรษ 2490 เริ่มมีอาจารย์รุ่นใหม่ที่เป็นข้าราชการประจำในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มากขึ้น หากแต่อาจารย์ที่จุฬาฯ ก็ยังคงมากไปด้วยราชินิกุลและผู้มีชาติตระกูล เช่น ที่คณะอักษร ศาสตร์ แผนกวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ มี ม.ร.ว. สุมณฑาติ สวัสดิกุล ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี นายรอง ศยามานนท์ เป็นต้น¹⁰¹ ทั้งนี้ อาจารย์บางท่าน เช่น ม.ร.ว. สุมณฑาติ สวัสดิกุล นับว่ามี ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชสำนักเป็นพิเศษ ด้วยเหตุที่ มารดาของ ม.ร.ว. สุมณฑาติ คือ ม.ร.ว. บั ว สนิทวงศ์ เป็นพระธิดาของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และเป็นข้าหลวงคนโปรดในสมเด็จพระศรีสว

⁹⁹ ครอบครัวยี่สิบ, “น้ำหยดเดียว” ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงอัมพร มีสุข (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2558), หน้า 23.

¹⁰⁰ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, หน้า 123.

¹⁰¹ สุวิมล รุ่งเจริญ และคณะ, (กองบรรณาธิการ), ร้อยปีศาสตราจารย์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2555), หน้า 29.

รินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า¹⁰² โดยที่หากนับชั้นพี่น้อง ม.ร.ว. สุนนชาติ มีศักดิ์เป็นพระญาติใกล้ชิดกับกรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ด้วยสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดนี้ น่าจะเป็นเหตุให้ ม.ร.ว. สุนนชาติ ได้ทำหน้าที่อาจารย์ถวายพระอักษรภาษาไทยแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในคราวที่พระองค์เสด็จกลับไปประทับที่สวิสเซอร์แลนด์ พ.ศ. 2489¹⁰³ ทั้งนี้ เกี่ยวกับ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิกุล อาจตั้งข้อสังเกตว่า พระราชนิพนธ์อันมีชื่อเสียง เรื่อง “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวิทเซอร์แลนด์” (บทความขนาดยาวลงพิมพ์ใน วารวรรณคดี ฉบับสิงหาคม 2490) ซึ่งเป็นข้อเขียนที่ปรากฏวาทะประวัติศาสตร์ของพสกนิกรชาวไทยคนหนึ่งที่ยิ่งใหญ่ขึ้นมากว่า “ในหลวงอย่าละทิ้งประชาชน” ในกรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชดำรัสตอบอยู่ในพระทัยว่า “อยากจะร้องบอกเขาลงไปว่าถ้าประชาชนไม่ทิ้งข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจะทิ้งประชาชนอย่างไรได้...”¹⁰⁴ เป็นไปได้ว่า พระราชนิพนธ์นี้ ม.ร.ว. สุนนชาติ คือผู้ “บรรณาธิกรณ” ให้เป็นภาษาไทยอันสละสลวยและจับใจ เนื่องด้วยขณะนั้นภาษาไทยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังมีทรงแตกฉาน อีกทั้ง ม.ร.ว. สุนนชาติ เองก็มีข้อเขียนที่ได้ลงพิมพ์ใน วารวรรณคดี ฉบับเดียวกันนี้ด้วย

ในฐานะบุคคล ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิกุล น่าจะเป็นตัวเชื่อมสำคัญที่ทำให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังจะพบว่าใน พ.ศ. 2492 ม.ร.ว. สุนนชาติ ได้ขอพระราชทานเพลงประจำมหาวิทยาลัย อันเป็นที่มาของเพลงพระราชนิพนธ์ลำดับที่ 9 “มหาจุฬาลงกรณ์” ทั้งนี้ น่าสนใจว่าช่วง พ.ศ. 2490-2491 ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ประทับที่โลซานน์ สวิตเซอร์แลนด์ พระองค์ให้ความใส่ใจพระทัยและมีความสัมพันธ์กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นการพระราชทานพระนิพนธ์สั้นๆ เพื่อมาลงพิมพ์ในหนังสือมหาวิทยาลัย ฉบับต้อนรับนิสิตใหม่ ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2490 หรือ การส่ง ส.ค.ส.พระราชทานแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในวันขึ้นปีใหม่ พุทธศักราช 2491¹⁰⁵

กลุ่มคนในระบบราชการที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ สถาบันพระมหากษัตริย์ ในช่วงทศวรรษ 2490 อย่างที่ไม่น่าจะเกี่ยวข้อง คือ กระทรวงเกษตรฯ และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เงื่อนไขนี้เกิดขึ้นจาก

¹⁰² บันทึกที่รับสั่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ราชานุภาพ ประทาน หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, 2550), หน้า 116.

¹⁰³ ท่านผู้หญิงหญิงเกษร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, *ทำเป็นธรรมดา*, หน้า 45.

¹⁰⁴ ม.ร.ว.จักรกร จิตรพงศ์ และคณะ, (กองบรรณาธิการ), *สองพระมหाराชนักพัฒนา* (กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2531), หน้า 102-103.

¹⁰⁵ *ได้รับพระบรมมหาราชูปถัมภ์* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 182.

บุคคลที่เป็นตัวเชื่อมสำคัญ คือ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ซึ่งในช่วงกลางทศวรรษ 2490 ทรงรับราชการอยู่ในทั้งสองหน่วยงาน คือ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการข้าว กระทรวงเกษตรฯ (พ.ศ. 2495) และรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (พ.ศ. 2494) ต่อมาทรงดำรงตำแหน่งคณบดีคณะเกษตรศาสตร์ (พ.ศ. 2497) ด้วย ทั้งนี้ โดยวิชาชีพ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ ทรงเป็นนักวิชาการเกษตรที่มีความรู้ความสามารถด้านส่งเสริมการเกษตรเมืองร้อน และการพัฒนาพันธุ์ข้าว ขณะเดียวกัน ด้วยสายสัมพันธ์ของการทำงาน ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ ยังเป็นผู้เชื่อมต่อราชินิกุลบางท่าน เช่น ม.ร.ว. เทวฤทธิ์ เทวกุล วิศวกรเกษตรแห่งกรมการข้าว ให้เป็นที่รู้จักของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ด้วยสายสัมพันธ์กับข้าราชการ “ชั้นนำ” ของกระทรวงเกษตรฯ ในเวลาต่อมาจะเป็นประโยชน์ต่อการสนับสนุนการทรงงานด้านการพัฒนา (ดูหัวข้อ 4.3)

นอกจากนี้ ในฐานะผู้บริหารมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่า ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ คือ ผู้เชื่อมต่อมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านกิจกรรมดนตรี วงดนตรีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (เค.ยู.แบนด์) เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2494 โดยการอุปถัมภ์ของ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ รองอธิการบดี กระทั่ง พ.ศ. 2496 ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ ได้พาสมาชิก เค.ยู.แบนด์ ไปเข้าเฝ้าฯ ถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ¹⁰⁶ เค.ยู.แบนด์ เป็นวงดนตรีมหาวิทยาลัยที่ได้เล่นออกนอกอากาศสถานีวิทยุกระจายเสียง อ.ส. ในเขตพระราชฐาน อีกทั้งยังเคยมีโอกาสได้ร่วมเล่นกับวง “ลายคราม” ของบรรดาผู้อาวุโสในราชสำนัก¹⁰⁷ นับเป็นความภาคภูมิใจของนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทั้งยังเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์แบบ “ไม่เป็นทางการ” ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับนิสิตนักศึกษาในยุคก่อนการเสด็จ “ทรงดนตรี” และเสด็จเยี่ยมมหาวิทยาลัยในช่วงทศวรรษ 2500

ความใกล้ชิดระหว่างข้าราชการบางคนกับราชสำนัก บ่อยครั้งยังมาจากความสัมพันธ์ส่วนตัว ทั้งนี้ ความใกล้ชิดอาจมาจากสายสัมพันธ์ของราชสกุลวงศ์ พื้นเพภูมิหลัง ดังกรณี ม.ล.ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ในช่วงทศวรรษ 2490 ที่มีภูมิหลังมาจากตระกูลข้าราชการเก่าแก่ อีกทั้ง ม.ล.ปิ่น เอง ก็เป็น “นักเรียนมหาดเล็กรับใช้” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ที่เติบโตมาพร้อมๆ กับหม่อมทิววงศ์วลัยศักดิ์ เลขาธิการพระราชวัง เป็นที่รับรู้กันว่า ม.ล.ปิ่น เป็นข้าราชการในสายพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ดังเรื่องเล่าหนึ่งในคราวที่มีการฟื้นตรา “จุลจอมเกล้า” พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงบอกกับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ให้เสนอชื่อปลัดกระทรวงที่มีผลงานดีเด่นมาซัก

¹⁰⁶ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ ม.จ.ก., ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2537, หน้า 36.

¹⁰⁷ ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไชยันต์) ปกมนตรี, เขียนถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: เลมอนที, 2547), หน้า 55.

2 รายชื่อ จอมพล ป. จะมิได้สนใจนักบอกแต่เพียงให้ทรงเลือกเอง ครั้นเมื่อพระองค์เจ้าธานีนิวัติทรงเลือก ม.ล. ปิ่น ให้ได้รับตรา จอมพล ป. ได้ก่อนขอคนในภายหลังว่าทรงเลือกเพราะเป็นคนของท่าน¹⁰⁸

เช่นเดียวกับ ม.ล. ชูชาติ กำภู อธิบดีกรมชลประทาน ในช่วงทศวรรษ 2490 ที่แสดงออกถึงความจงรักภักดี ด้วยการเดินทางไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ณ เมืองโลซานน์ สวิตเซอร์แลนด์ ใน พ.ศ. 2494 โดยไม่ได้อยู่ในกำหนดการดูงานประเทศในยุโรปมาก่อน นับหนึ่ง ม.ล. ชูชาติ ไม่ได้สนใจว่าจะถูกเฟื่องถึงใดๆ จากรัฐบาล ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ทรงให้การต้อนรับคณะ ม.ล. ชูชาติ อย่างดีเยี่ยม มีพระทานทานเลี้ยง อีกทั้งคุณหญิงโสมศรี กำภู ภรรยา ม.ล.ชูชาติ ยังได้รับพระกรุณาให้ขึ้นไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทราชธิดาองค์ใหญ่ ที่เพิ่งมีพระประสูติกาลได้เพียงเดือนเศษ อันแสดงให้เห็นถึงความไว้วางพระราชหฤทัย นอกจากนี้ บุคคลที่เดินทางไปเข้าเฝ้าที่เมืองโลซานน์ในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน คือ คุณหญิงคุณหม่อมมาลา มาลากุล (ในเวลาต่อมาได้รับโปรดเกล้าเป็น “ท่านผู้หญิง”) ภรรยา ม.ล.ปิ่น มาลากุล¹⁰⁹ อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่าการ โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าที่โลซานน์ มิได้เป็นเรื่องที่จะทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ผู้ใดเข้าเฝ้าได้โดยง่าย

นอกจากนี้ มูลเหตุของความสนิทสนมใกล้ชิดระหว่างราชสำนัก กับข้าราชการบางกลุ่ม อาจเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ส่วนบุคคล และประสบการณ์ร่วมทางประวัติศาสตร์ ดังกรณีกลุ่มข้าราชการตุลาการ ทั้งนี้ หากว่าสถาบันพระมหากษัตริย์มีประสบการณ์ที่ไม่น่าอภิรมย์นักกับ บทบาทคณะราษฎรและยุคสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในทศวรรษ 2480 ความรู้สึกนี้เกิดขึ้นกับข้าราชการตุลาการเช่นกัน ดังกรณีการใช้อำนาจของ “ศาลพิเศษ” และพระราชบัญญัติป้องกันรักษารัฐธรรมนูญที่ให้อำนาจมากแก่ฝ่ายรัฐบาล กระทั่งเป็นการละเมิดอำนาจและบดบังเกียรติยศศักดิ์ศรีตุลาการ ทั้งนี้ ศาลพิเศษถูกตั้งขึ้นถึง 3 ครั้ง (พ.ศ. 2476, 2478 และ 2481) ในช่วงระยะเวลาเพียง 6 ปีหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เพื่อตอบโต้ขบวนการการปฏิวัติปฏิวัติ เนื่องจากการแต่งตั้งตุลาการศาลพิเศษขึ้นอยู่กับวิจารณ์ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ด้วยเหตุนี้ ประธานคณะกรรมการศาลพิเศษทุกครั้งจึงเป็นนายทหาร ขณะที่สัดส่วนของตุลาการที่ตั้งเข้ามาในศาลพิเศษทั้ง 3 ครั้ง ก็มีจำนวนน้อยกว่าทหาร¹¹⁰

¹⁰⁸ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, *เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามทัศนะ ส.ศิวรักษ์*, หน้า 15.

¹⁰⁹ ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไชยันต์) ปกมนตรี, *เขียนถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 2*, หน้า 15, 25-26, 32-33.

¹¹⁰ ภูธร ภูมธนะ, *การศึกษาศาลพิเศษ พ.ศ. 2476 พ.ศ. 2478 และ พ.ศ. 2481*, *วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2521), หน้า 53.

ควบคู่ไปกับการตั้งศาลพิเศษ ก็มีพระราชบัญญัติป้องกันรักษารัฐธรรมนูญ ที่ประกาศใช้ ภายหลังเหตุการณ์กบฏบวรเดช (พ.ศ. 2476) ที่ให้อำนาจรัฐลงโทษบุคคลโดยไม่นำตัวขึ้นสู่ศาล มาตรา 4 ของพระราชบัญญัตินี้ให้อำนาจเจ้าหน้าที่กระทรวงมหาดไทยรายงานพฤติกรรมของบุคคลที่น่าสงสัยต่อคณะกรรมการที่คณะรัฐมนตรีตั้งขึ้นเพื่อไต่สวนวินิจัย โดยที่หากมีมูลก็ให้ทำความเห็น เพื่อให้บุคคลนั้นอยู่ในเขตรที่อันเป็นกำหนดไม่เกินเวลา 10 ปี และให้กระทรวงมหาดไทยมีอำนาจสั่งการให้เป็นไปตามความเห็น¹¹¹ แม้พระราชบัญญัตินี้จะยกเลิกไปใน พ.ศ. 2480 หากแต่ก็มีการจัดตั้ง “ศาลพิเศษ” อีกครั้งใน พ.ศ. 2481 และเป็นครั้งที่มีการควบคุมตัวพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ดังที่กล่าวถึงก่อนหน้า

ดังที่กล่าวมา ประสบการณ์ของข้าราชการตุลาการ ช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเป็น ความขมขื่นจากการถูกละเมิดอำนาจและ โยกคลอนความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันตุลาการในการผดุง ความยุติธรรม นอกจากนี้ ภาพจำว่าด้วยการถูกแทรกแซงจากคณะราษฎรที่กระทบความรู้สึกของฝ่าย ตุลาการ ยังปรากฏผ่านกรณี “คดียึดทรัพย์พระปกเกล้าฯ” ดังเหตุการณ์เมื่อคราวพระสุทธี อรรถนถมนตร์ (สุทฺธ เลขยานนท์) อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง ได้ยกคำร้องของอธิบดีกรมอัยการ ผู้ว่า ความแทนกระทรวงการคลัง ซึ่งเป็นโจทก์ยื่นฟ้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อศาลแพ่ง เพื่อเรียกร้องให้ส่งมอบพระราชทรัพย์แก่รัฐบาลหลังจากทรงสละราชสมบัติ จนเป็นเหตุให้หลวงธำรง นาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีคำสั่งย้ายพระสุทธี อรรถนถมนตร์ อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง ไปเป็นผู้พิพากษาศาลฎีกา หลังจากนั้นก็ถูกสั่งให้ออกจาก ราชการเพื่อรับบำนาญ¹¹²

ความรู้สึกร่วมนี้เกิดขึ้นกับบรรดานักกฎหมายเนติบัณฑิตอังกฤษและอดีตข้าราชการตุลาการใน ระบอบเก่าที่ใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ บุคคลเหล่านี้ได้ผันตัวเองมาเป็นนักการเมืองฝ่าย กษัตริย์นิยมในช่วงทศวรรษ 2480-ทศวรรษ 2490 หากแต่ก็ยังคงสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับแวดวง ตุลาการ ตัวอย่างเช่น สองพี่น้องตระกูล ณ สงขลา เจ้าพระยาสิทธิธรรมมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) และ พระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา) รวมถึง ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ฯลฯ ทั้งนี้ สองคนแรกได้รับ โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรี เป็นที่รับรู้กันว่าระหว่างราชสำนักกับข้าราชการตุลาการมี ความเป็นไมตรีระหว่างกัน

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-58.

¹¹² รายละเอียดโปรดดู ราชทูตราชหญิง (นามแฝง), “บรรพตตุลาการตัวอย่าง: ความเป็นอิสระของอำนาจตุลาการ”, ตุลย พาท, 3(42) (กรกฎาคม-กันยายน, 2538), หน้า 160-182.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จนิวัติกลับประเทศไทยในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2494 แวดวงตุลาการมีความตึงเครียดขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัด วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2495 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินเหยียบศาลสถิตย์ยุติธรรมเป็นครั้งแรกในรัชกาล ทรงรับเป็นบรมราชูปถัมภ์แห่งเนติบัณฑิตยสภาและทรงรับเป็นเนติบัณฑิตกิตติมศักดิ์ พระคุณยพาสุมันท์ นายกรรมการเนติบัณฑิตยสภาทูลเกล้าถวายฉลองพระองค์ครุย ในคราวเดียวกันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงเสด็จศาลอาญาและศาลแพ่งเพื่อประทับบัลลังก์ทอดพระเนตรและทรงฟังการพิจารณาคดีที่มีการไต่ถามต่อหน้าพระพักตร์ ครั้นตอนค่ำในวันเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จงานสโมสรสันนิบาตที่จัดขึ้นบริเวณอาคารประชุมเนติบัณฑิตยสภา ทรงพระราชทานปริญญาบัตรแก่นักศึกษาผู้สอบอบรมเนติบัณฑิตยสภาได้ มีการถวายเลี้ยงพระกระยาหารค่ำ และถวายความบันเทิงด้วยการแสดงดนตรีสากลโดย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และครอบครัว¹¹³

อนึ่ง การเสด็จพระราชดำเนินเหยียบศาลสถิตย์ยุติธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ด้านหนึ่งนับเป็นการปฏิบัติตามแบบแผนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยกระทำมาก่อน บรรดาข้าราชการตุลาการผู้ใหญ่ก็ล้วนมีความคุ้นเคยกับ เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิบดี และพระยามานวราชเสวี องคมนตรี ซึ่งได้ตามเสด็จในงานเลี้ยงพระกระยาหารค่ำด้วย ทั้งนี้ ควรกล่าวด้วยว่าบรรยากาศในการเสด็จพระราชดำเนินเหยียบศาลสถิตย์ยุติธรรมและพบปะข้าราชการตุลาการตลอดงานเลี้ยงงานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตยสภานับเป็นบรรยากาศแห่งไมตรีและความอบอุ่นระหว่างราชสำนัก กับข้าราชการตุลาการ ท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองที่มีการเผชิญหน้าอย่างแหลมคมระหว่างราชสำนักกับรัฐบาลจอมพล ป. ในเรื่องรัฐธรรมนูญ นับตั้งแต่วันที่เสด็จนิวัติกลับมายังประเทศไทยเป็นการถาวรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ

ดังที่กล่าวมา บุคคลและกลุ่มบุคคลที่ได้ที่กล่าวถึงในหัวข้อนี้ ล้วนจัดอยู่ในกลุ่มข้าราชการ “สายวัง” จากความใกล้ชิดและสายสัมพันธ์ที่มีกับราชสำนัก ช่วงทศวรรษ 2490 ข้าราชการเหล่านี้อาจไม่เห็นภาพชัดเจนและไม่ได้มีบทบาทที่มากไปกว่าความใกล้ชิด เมื่อเทียบกับทศวรรษ 2500-2510 ที่ข้าราชการ “สายวัง” ขยายตัวเพิ่มขึ้น จนมีนัยสำคัญในฐานะส่วนหนึ่งของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย”

¹¹³ คุราลละเอียดใน นิกร ทัสโตร, 84 พรรษา พระภูมิบาล รอยเสด็จฯ ภูมิสถาน ศาลยุติธรรม (นนทบุรี: สำนักงานศาลยุติธรรม, 2555), หน้า 226-246.

2.3 แรกเริ่มฐานคิด อุดมการณ์ “ราชประชาสมาสัย” ในช่วงทศวรรษ 2490

ด้วยเงื่อนไขประวัติศาสตร์ความขัดแย้งในกลุ่มชนชั้นนำไทยระหว่าง “อำนาจเก่า” และ “อำนาจใหม่” หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สถาบันพระมหากษัตริย์ได้เผชิญกับภาวะความไม่แน่นอนทางการเมืองในกระบวนการต่อสู้ต่อรองที่มีทั้งการการพ่ายแพ้ถอยร่น การกอบกู้ผู้กลับ ตลอดจนผ่านกระบวนการทดลองผิดลองถูกอยู่เป็นระยะ สิ่งนี้น่าจะยังผลให้เกิดการความพยายามคิดค้นแสวงหาแนวทางเพื่อธำรงรักษาสถานภาพบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้พึงอยู่รอดปลอดภัยและก้าวเดินต่อไปข้างหน้าอย่างมั่นคงภายใต้ระบอบใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทั้งนี้ คำตอบที่ดูจะลงตัวที่สุดก็คือ ข้อตระหนักที่ว่าภายใต้ระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์พึงยึดโยงอยู่กับประชาชน สิ่งนี้คือฐานคิดของอุดมการณ์ “ราชประชาสมาสัย” ที่เริ่มปรากฏภาพในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช¹¹⁴

อนึ่ง คำว่า “ราชประชาสมาสัย” ไม่ได้เป็นคำที่มีปรากฏมาก่อนจนกระทั่งปลายทศวรรษ 2490 คำๆ นี้มาจากพระราชดำริเรื่อง “ราชประชาสมาสัย” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงให้ความหมายอย่างชัดเจนว่า “พระราชและประชาชนย่อมพึ่งพาอาศัยกัน”¹¹⁵ ทั้งนี้ แรกเริ่มราชประชาสมาสัย คือชื่อ สถาบันวิจัยเพื่อต่อสู้กับ “โรคเรื้อน” ซึ่งเป็นภัยคุกคามสุขภาพอนามัยของประชาชนเมื่อกว่าครึ่งศตวรรษที่แล้ว แม้ที่มาของชื่อ “ราชประชาสมาสัย” จะดูเป็นประเด็นเฉพาะเรื่อง (คือการต่อสู้กับโรคเรื้อน) หากแต่พระราชอรรถาธิบายความหมายของคำๆ นี้ ซึ่งสัมพันธ์ช่วงเวลาสถาบันพระมหากษัตริย์เริ่มลงไปสัมพันธ์กับประชาชนมากขึ้นในช่วงราว พ.ศ. 2498-2499 ทำให้ แนวคิดเรื่อง “ราชประชาสมาสัย” มีความน่าสนใจที่อาจสืบย้อนถึงที่มา

อาจกล่าวได้ว่าฐานคิด “ราชประชาสมาสัย” คือการให้ความสำคัญเรื่อง ความใกล้ชิดกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน ร่องรอยของของความคิดนี้มีมาตั้งแต่ช่วงต้นรัชกาล ดังความในพระนิพนธ์ “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่ สวิตเซอร์แลนด์” (2491) ที่ปรากฏใจความสำคัญ “...ถ้าประชาชนไม่ทิ้งข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจะทิ้งประชาชนอย่างไรได้...” ทั้งนี้ มีความเป็นไปได้ว่า “ราชประชาสมาสัย” เป็นผลมาจากการทำงานทางความคิดของบรรดาปัญญาชนกษัตริย์นิยมหลายต่อหลายรุ่นที่พัฒนาต่อยอดความคิดนี้ กระทั่งพบว่า “ราชประชาสมาสัย” คือ คำตอบที่ลงตัวที่สุดต่อคำถาม

¹¹⁴ ผู้วิจัยประยุกต์ใช้มุมมองนี้ มาจาก เกษียร เตชะพีระ ในการให้คำอธิบาย “พระราชอำนาจนำ” (Royal Hegemony) ทว่า ปรับเปลี่ยนมาพิจารณาในแง่ปฏิบัติการ คือ “ราชประชาสมาสัย” อันเป็น “เหตุ” ที่จะนำไปสู่ “พระราชอำนาจนำ”.

¹¹⁵ จรูญ ปิระวารกรณ์, “ราชประชาสมาสัย 50 ปี แห่งการสนองพระราชปณิธาน”, *วารสารควบคุมโรค*, 35(3) (กรกฎาคม-กันยายน, 2552).

ที่ว่า ท่ามกลางการต่อสู้และความขัดแย้งทางการเมืองที่สถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงอยู่ในสภาวะลุ่มๆ ดอนๆ วิธีการอันใดที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์สามารถอยู่รอดปลอดภัยและก้าวเดินต่อไปข้างหน้าอย่างมั่นคง

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าฐานคิด “ราชประชาสมาสัย” หรือ ความใกล้ชิดกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน มีบางส่วนที่คล้ายคลึงกับมโนทัศน์ “สมเด็จพระปิยมหาราช” หรือ “พระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักของประชาชน” ที่สถาปนาโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งแต่ราว พ.ศ. 24550 บนคำอธิบายที่ว่าเพราะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ “ของประชาชน” และ “เพื่อประชาชน” (แม้จะมีใช้ “โดยประชาชน” ก็ตาม)¹¹⁶ เพื่อที่จะทำให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยสมเด็จพระมหาสุทนต์รัชกาลที่ 5 เพื่อทรงต้องการรับรู้สภาพความเป็นจริงในทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์สิ่งเหล่านี้ คือการเสด็จฯ “ลงไปสู่ประชาชน” ซึ่งเป็นวิธีคิดที่ “ราชประชาสมาสัย” ได้ปรับแต่งหยิบยืมในเวลาต่อมา

พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร น่าจะเป็นอีกหนึ่งบุคคลสำคัญที่มีส่วนในการสร้างอุดมการณ์ “ราชประชาสมาสัย” ดังจะพบว่าในงานเขียน *The Old Siamese Concept of Monarchy* (1946) พระองค์ทรงนำเอามโนทัศน์ สมเด็จพระปิยมหาราช มาผลิตซ้ำเพื่อเน้นว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงใกล้ชิดประชาชน ทรงระบุไว้ในพระนิพนธ์ว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยอันเป็นต้นแบบการปกครองแบบไทย ทรงปกครองแบบพ่อปกครองลูก ทรงเป็นผู้นำในการรบ ทรงพิจารณาดีความอย่างยุติธรรม ประชาชนสามารถเข้าถึงพระมหากษัตริย์ได้โดยการลั่นกระดิ่งที่อยู่หน้าพระราชวัง โดยประเพณีนี้ยังคงตกทอดมาถึงรัชกาลที่ 6 และ รัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีตำรวจหลวงประจำการอยู่หน้าพระราชวังคอยรับเรื่องร้องทุกข์จากราษฎร¹¹⁷

นอกจากนี้ ต้นทางของความคิด “ราชประชาสมาสัย” ส่วนหนึ่งยังอาจเห็นได้จากพระนิพนธ์เรื่อง *พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ* (2492) ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นในคราวงานรับพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับพระนคร พ.ศ. 2492 ข้อเขียนนี้ มีเนื้อหาที่กล่าวถึงความใฝ่พระราชหฤทัยในการเสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในท้องที่ต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร ดังความที่ว่า

¹¹⁶ ดูรายละเอียดประเด็นนี้ใน สายชล สัตยานุรักษ์, *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

¹¹⁷ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, “The Old Siamese Concept of Monarchy”, ใน *ชุมนุมพระนิพนธ์ของ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517), หน้า 99-113.

... ตั้งแต่ได้ขึ้นเสวยราชย์ได้ทรงพยายามเสาะแสวงหาความรู้ในท้องที่ และพวกเพียรทรงเยี่ยมเยียนประชาชนของพระองค์อยู่เนื่องเนืองได้ เสด็จประพาสปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ตั้งแต่แนวราชีวะสศคแดนทางใต้ขึ้นไป จดแดน ไทใหญ่ ถึงอำเภอเชียงแสนในจังหวัดเชียงราย ยังขาดอยู่แต่ ภาคตะวันออกบนที่ราบสูงเลนครราชสีมาเท่านั้นซึ่งทรงเตรียมจะ เสด็จอยู่เหมือนกัน หากยังมีทัน ได้มีโอกาส ทรงใฝ่พระราชหฤทัยอยู่ เนื่องเนืองที่จะได้เสด็จเยี่ยมพลเมืองของพระองค์ให้ทั่วถึง...¹¹⁸

นอกจากนี้ ใน พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ยังทรงระบุดังการที่ รัชกาลที่ 7 ได้เสด็จเยี่ยม โรงเรียนจีนและชุมชนชาวจีน อันแสดงให้เห็นถึง วิเทโศบายที่ทรงเผื่อแผ่แก่ชนต่างชาติที่เข้ามา “ฟังพระบรมโพธิสมภาร”¹¹⁹ แม้ว่าพระนิพนธ์นี้ จะนิพนธ์ใน พ.ศ. 2492 หากแต่พระทัศนะเรื่อง “พระมหากษัตริย์พึงใกล้ชิดกับประชาชน” คงเป็นสิ่ง ที่อยู่ในพระทัยผู้นิพนธ์ ทั้งนี้ แม้ไม่มีหลักฐานชัดเจนถึงความเชื่อมโยง หากแต่การเสด็จพระราช ดำเนินเยือนลำพียงและเขาวราชของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 และสมเด็จพระเจ้า น้อยยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2489 เพื่อให้คนไทยเชื้อสายจีนได้เข้าเฝ้า อย่างใกล้ชิด พระราชกรณียกิจนี้อาจเป็นข้อเสนอของพระองค์เจ้าธานีนิวัต ซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ชั้นผู้ใหญ่ในเวลานั้น สิ่งนี้ยังเป็นการปฏิบัติตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง เคยปฏิบัติมาก่อนอีกด้วย

ภาพความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนอันเป็นฐานคิดของอุดมการณ์ “ราชประชาสมาสัย” ยิ่งถูกทำให้มีพลังมากขึ้นด้วยพรรณนาโวหารอันออกกรสที่ลึกซึ้งกินใจโดย ปัญญาชนกษัตริย์นิยมรุ่นต่อมาอย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ข้อเขียนเรื่อง *ผมไปรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวที่อุบล* (2498) ที่ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2498 น่าจะเป็น งานชิ้นแรกๆ ที่ให้ภาพความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนในมิติความเป็นมนุษย์ นับเป็นการเสด็จ “ลงไปสู่ประชาชน” ที่มีความเป็นกันเอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ คือบุคคลที่

¹¹⁸ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, “พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ”, ใน *ชุมนุมพระนิพนธ์ของ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*, หน้า 19.

¹¹⁹ อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่อง “ฟังพระบรมโพธิสมภาร” หรือ “ฟังพระบรม” แม้จะตั้งอยู่บนนัยที่พระมหากษัตริย์ ทรงมีความใกล้ชิดกับประชาชน ทว่า ก็มีความแตกต่างจาก “ราชประชาสมาสัย” บนเงื่อนไขสำคัญที่ “ฟังพระบรมโพธิสมภาร” นั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในสถานะสูงส่งและอยู่สูงกว่าประชาชนอันสอดคล้องกับคติความเชื่อโบราณ ขณะที่ “ราชประชาสมาสัย” มีนัยของการฟังพาดำค้ำกันอย่างเท่าเทียม (“สม” = เท่ากัน เสนอกัน) มากกว่า.

ประชาชนสามารถสัมผัสจับต้องได้ ประชาชนได้ถวายความจงรักภักดีและให้ความไว้วางใจในพระองค์ ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ บรรยายว่า

... คนที่มีชีวิตและความเป็นอยู่อย่างง่ายๆ เช่นนี้ สง่าราศรีของมนุษย์อันธรรมชาติได้ให้ไว้ เขาได้เฝ้าพระเจ้าอยู่หัวด้วยความจงรักภักดีอันแน่วแน่ จะพูดจะเพ็ดทูลอย่างไรก็ตรงไปตรงมา ไม่ช่วยเงินกระดากอายในเรื่องศัพท์แสง เขาพูดกับพระเจ้าอยู่หัวของเขาด้วยความรัก และใช้ศัพท์ที่ใช้กันในครอบครัวอย่างใกล้ชิด คุณยายคนหนึ่งเอาผ้าห่มออกปูไว้ให้ทรงประทับรอยพระยุคลบาท ครั้นเสด็จพระราชดำเนินมาใกล้ตัว คุณยายเห็นทรงปฏิบัติสัจธรรมกับราษฎรอีกกลุ่มหนึ่ง ใกล้ตัวออกไป คุณยายก็ร้อนใจเกรงจะไม่ประทับพระบาทลงบนผ้าห่มของคุณยาย คุณยายจึงร้องทูลว่า “บักหล่า” (หลานน้อย) มาทางนี้มาเหยียบผ้าห่มให้ยายหน่อย เมื่อทรงได้ยินเสียงคุณยายร้องทูลก็แย้มพระโอษฐ์ แล้วเสด็จมาประทับรอยพระบาทให้สมความประสงค์ เมื่อเสด็จไปแล้วคุณยายก็พับผ้าเอาขึ้นจบหน้าผาก พลายยิ้มกับคนที่นั่งอยู่รอบตัวแล้วรำพึงรำพันว่า “ว่าง่าย น่ารัก” ... ด้วยความเป็นกันเองและตรงไปตรงมาของคนปราศจากเล่ห์เหลี่ยมแห่งความเจริญ ผมเชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะได้ทรงตระหนักในความเป็นอยู่ของราษฎรของพระองค์ ในภาคอีสานเป็นอย่างดี ใครมีทุกข์ร้อนอย่างไรก็กราบทูลจนสิ้น บางคนที่กราบบังคมทูลอะไรตรงๆ หลายอย่าง บางคนก็กระซิบทูลโดยใกล้ชิด ไม่มีใครอาจเข้าไปฟังได้ พูดย่างๆ ก็จะต้องว่าเป็นเรื่องที่รู้กันระหว่างพระเจ้าอยู่หัวกับราษฎรของพระองค์ ...”¹²⁰

ไม่ผิดนักหากจะกล่าวว่าอุดมการณ์ “ราชประชาสมาสัย” (พระราชาและประชาชนพึงพาอาศัยกัน) คือสิ่งที่ถูกนำเสนอต่อยอดโดยปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์นิยม ซึ่งเป็นกลุ่มคนใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือขาย” อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ปฏิบัติการณ์ของ “ราชประชาสมาสัย” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2490 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จกลับมาประทับยังประเทศไทยเป็นการถาวรแล้ว ยังเต็มไปด้วยข้อจำกัดจากความสัมพันธ์ที่ไม่ลงรอยระหว่างรัฐบาลกับราชสำนัก เงื่อนไขนี้ทำให้ปฏิบัติการราชประชาสมาสัยในช่วงครึ่งหลัง

¹²⁰ นิติ กสิโกศล, “ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช: ผมไปปรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวที่อุบล”, *จุลสารไทยคดีศึกษา*, 14(3) (กุมภาพันธ์-เมษายน, 2541), หน้า 8-9.

ทศวรรษ 2490 กระทำได้ในวงจำกัดและเน้นสื่อสารได้เฉพาะกับประชาชน “ในเมือง” มากกว่า แต่สิ่งนี้ก็สอดคล้องกับงานอดิเรกและความสนพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ไม่ว่าจะเป็น การทรงดนตรี การทำสถานีวิทยุ อ.ส. และภาพยนตร์ส่วนพระองค์

การพระราชทานเพลง “พรปีใหม่” แก่พสกนิกรคนไทยในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2495 โดยทรงนำทำนองเพลงที่พระราชนิพนธ์ไว้นานแล้วมาปรับปรุงและโปรดเกล้าฯ ให้ ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ นิพนธ์คำร้อง¹²¹ อาจเป็นตัวอย่างแรกเริ่มของปฏิบัติการ “ราชประชาสมาสัย” และภายใต้ข้อจำกัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ไม่ได้เสด็จแปรพระราชฐานไปยังที่แห่งใดนอกจากวังไกลกังวล หัวหิน ด้วยเพราะรัฐบาลไม่ประสงค์ให้พระองค์ออกไปพบปะกับประชาชนในท้องที่ต่างๆ สถานีวิทยุ อ.ส. ที่ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2495 ในเขตพระราชฐาน จึงเป็นช่องทางสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ใช้สื่อสารกับประชาชน ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงร่วมบรรเลงดนตรีกับวง อ.ส. วันศุกร์ ออกอากาศทางสถานีวิทยุ กล่าวกันว่าในระยะแรกทรงจัดรายการด้วยพระองค์เอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการขอเพลงทางโทรศัพท์และทรงรับโทรศัพท์ด้วยพระองค์เองเป็นบางครั้ง¹²²

อาจกล่าวได้ว่า พระจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ “หนุ่ม” เป็นสิ่งที่ต้องตาต้องใจของคนเมืองกรุง ทั้งนี้ หากเปรียบเทียบกับระดมพี-ชนชั้นกลางในสังคมอื่นๆ เช่น ในอังกฤษ พบว่าการแปรพระราชจริยวัตรของพระมหากษัตริย์จากแบบศักดินาเดิม มาเป็นอุดมคติอันดีงามของระดมพีล้วนเป็นประเด็น “จับใจ” บรรดาชนชั้นกลางในเมือง ไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิตแบบวิถีสมัยใหม่ ไม่ถือพระองค์ สามารถ “เข้าถึงได้” การเลือกคู่ครองโดยให้ความสำคัญกับระบบ “ผัวเดียว เมียเดียว” การให้ความสำคัญกับการศึกษาของพระโอรสธิดา ฯลฯ ขณะเดียวกัน แนวโน้มของสถาบันพระมหากษัตริย์ในโลกสมัยใหม่ จริยวัตรของพระราชวงศ์ล้วนเป็นที่ถูกจับจ้องจากสังคมในลักษณะที่ไม่ต่างจากดารานักแสดง¹²³ ข้อสังเกตเหล่านี้ จะสามารถใช้อธิบายภาพสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2490 ได้เช่นเดียวกัน

ดังจะพบว่าความนิยมในสถาบันพระมหากษัตริย์ มีมากในกลุ่มคนเมือง ผู้คนในสังคม รู้สึกตื่นเต้นกับพระมหากษัตริย์และพระราชินีซึ่งเป็นคนหนุ่มสาวที่สง่างามและทรงเสน่ห์ ความรู้สึกนี้เกิดขึ้นหลังจากที่สังคมไทยห่างเหินการมีพระมหากษัตริย์ประทับเป็น “หลักชัย” มาเกือบ 2 ทศวรรษ

¹²¹ เพ็ญศิริ จันทร์ประทีปฉาย, *สารคดี*, 23(274) (ธันวาคม, 2550), หน้า 78.

¹²² ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไชยันต์) ปกมนตรี, *เขียนถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*, หน้า 55.

¹²³ เกษียร เตชะพีระ, “สถาบันกษัตริย์กับชาตินิยมในทศวรรษแรก”, เว็บไซต์ <https://blogazine.pub/blogs/kasian/post/4325>

ควรกล่าวด้วยว่าความรู้สึกตื่นเต้นยินดีนี้ เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่สังคมการเมืองไทยกำลังหม่นหมองสิ้นหวังกับการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจของชนชั้นนำกลุ่มต่างๆ กันอย่างเอาเป็นเอาตายไม่ว่าจะเป็นกบฏวังหลวง พ.ศ. 2490 กบฏแมนฮัตตัน พ.ศ. 2494 กรณีกบฏแมนฮัตตัน การปราบกบฏของรัฐบาลทำให้สถานการณ์ในกรุงเทพฯ ไม่ต่างจากสงครามกลางเมืองที่มีประชาชนเสียชีวิตและบาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก อีกทั้งปลายปี พ.ศ. 2494 ก็มีการรัฐประหารอีกครั้งโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้ปกครองล้วนเป็นคนหน้าเดิม ซ้ำยังควรวรวมอำนาจยึดกุมอำนาจมากขึ้น

ความสนใจของคนกรุงต่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระราชินี เกิดขึ้นท่ามกลางความรู้สึกเบื่อหน่ายระอาสภาพสังคมการเมืองในขณะนั้น ขณะที่ภาพตัวแทนของสถาบันพระมหากษัตริย์ คือ ความเยาว์วัยและสดใส ในยุคที่ยังไม่มีโทรทัศน์ ภาพยนตร์ส่วนพระองค์เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจและพระราชพิธีต่างๆ ภายในพระราชฐาน ที่ได้รับพระราชทานให้ฉายในโรงภาพยนตร์เพื่อนำรายได้สมทบทุนการกุศลต่างๆ คือ สื่อบันเทิงเพียงไม่กี่อย่างที่คนเมืองสมัยนั้นชอบดูไม่ต่างกับการติดตามดารา ทั้งนี้ บางรอบของการฉายภาพยนตร์ส่วนพระองค์ก็มีความพิเศษที่เรียกคนดูได้เต็มโรง เมื่อมีบุคคล เช่น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อดีต ส.ส.กรุงเทพฯ คนดัง มาทำหน้าที่เป็นโฆษกภาพยนตร์และนำวงดนตรี โดยบางวัน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ต้องทำหน้าที่นี้ถึง 2 รอบ¹²⁴ นอกจากนี้ แม้แต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ของบุคคลในพระราชวงศ์ ก็กลายเป็นกระแสแฟชันนำสมัย เช่น ความนิยมในทรงผม “พระพินาง” ที่เป็นทรง “ฮิต” ที่สุดของสาวชาวกรุงเมื่อช่วงกลางทศวรรษ 2490¹²⁵

อย่างไรก็ตาม ราชสำนักตระหนักดีว่าวิธีที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นที่นิยมในหมู่ประชาชนคือ โอกาสที่จะได้เสด็จพระราชดำเนิน ไปพบปะเยี่ยมเยียนราษฎรในที่ต่างๆ เพื่อ “ประชาชนจะได้เห็นองค์พระมหากษัตริย์” มีข้อมูลที่ระบุว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับทูตอังกฤษว่า แผนการเสด็จฯ ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของพระองค์ถูกยับยั้งโดยรัฐบาล¹²⁶ ตราบจนกระทั่ง พ.ศ. 2498 สหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่มีความสำคัญยิ่งต่อรัฐบาลไทยเล็งเห็นว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ คือ กลไกที่มีประสิทธิภาพในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ จอมพล ป. ซึ่งพึ่งพิงสหรัฐอเมริกาจึงต้องมีท่าทีผ่อนปรนต่อการเคลื่อนไหวของราชสำนักมากขึ้น สิ่งนี้ยังอาจสะท้อนความพยายามของจอมพล ป. ที่ต้องการ “ทอดไมตรี” กับราชสำนัก สืบเนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองภายใต้ระบบ “อำนาจสามฐาน” (จอมพล ป.-สฤษดิ์-เผ่า) ที่ทำให้ จอมพล ป. ต้องการพันธมิตรเพิ่มขึ้น ด้วยเหตุนี้ การเสด็จพระราชดำเนินภาค

¹²⁴ ม.ร.ว. จักรกร จิตรพงศ์ และคณะ, (กองบรรณาธิการ), *สองพระมหาราชนักพัฒนา*, หน้า 109.

¹²⁵ ม.ร.ว. กิติวัฒนา (ไขนงค์) ปกมนตรี, *เขียนถึงสมเด็จพระ*, หน้า 100.

¹²⁶ Kobkua Suwannathat-Pian, *Thailand's Durable Premier: Pibun Through Three Decades 1932-1952*, p. 79.

ตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างวันที่ 2-20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 อันเป็นปฏิบัติการ “ราชประชาสมาสัย” ที่พระมหากษัตริย์จะได้เสด็จลงไปใกล้ชิดกับประชาชนอย่างจริงจัง จึงเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก อีกทั้งในปีต่อมา คำว่า “ราชประชาสมาสัย” ก็ได้ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกเช่นกัน

แม้ว่าในช่วงทศวรรษ 2490 แรกเริ่มที่มาของอุดมการณ์ “ราชประชาสมาสัย” ซึ่งถูกนำเสนอต่อยอดโดยกลุ่มคนใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ยังไม่อาจปฏิบัติการได้อย่างเป็นมรรคเป็นผลมากนัก หากแต่ในเวลาต่อมา “ราชประชาสมาสัย” ได้กลายเป็นแนวทางสำคัญในการปฏิบัติการทางการเมืองวัฒนธรรมในกระบวนการก่อรูป “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) พร้อมๆ กับเป็นฐานคิดของการประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยเฉพาะการทรงงานด้านการพัฒนาในชนบท ดังจะได้กล่าวถึงประเด็นนี้ต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved